МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Содомора Павло Андрійович

УДК 272-36+1(091)477

СИСТЕМА ТЕРМІНІВ ТОМИ З АКВІНУ ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ “СУМИ ТЕОЛОГІЇ” ТА "“СУМИ ПРОТИ ПОГАН”)

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії філософії філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти та науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Пашук Андрій Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри історії філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Аляєв Геннадій Євгенович,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
завідувач кафедри філософії і
соціально-політичних дисциплін

доктор філософських наук, професор
Довгань Анатолій Олексійович,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
завідувач кафедри українознавства і філософії

доктор філософських наук, старший науковий співробітник
Йосипенко Сергій Львович,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
завідувач відділу історії філософії України

Захист відбудеться “20” жовтня 2016 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.02 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано “15” вересня 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент О. І. Ліщинська-Милян

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Для розвитку української філософії актуальність дисертації зумовлюється необхідністю ґрунтовного осмислення концепцій Томи з Аквіну загалом та зокрема – в контексті української філософської думки у різні часові періоди. Спадщина схоластики мала велике значення для розвитку філософії кожної європейської країни, тому важливо простежити вплив цього періоду на розвиток філософської думки в Україні як складової європейської цивілізації. Подібні праці, що розглядають схоластичну філософію загалом і термінологію зокрема, практично відсутні в українській науці.

Актуальність роботи визначається недостатністю творчої й комунікативної співпраці українських науковців з іноземними спеціалістами. Такий стан справ, очевидно, зумовлений політичними обставинами, пострадянським станом освіти і науки, недостатнім обсягом доступної інформації, у тому числі фахової міжнародної періодики та іноземної літератури. Оглядові довідники з історії філософії не можуть бути достатнім джерелом для випрацювання нових поглядів, співзвучних із європейською та світовою наукою, та руйнування застарілих стереотипів, що виникли на пострадянському просторі. Цей факт зумовив гостру необхідність залучення до дослідження великої кількості іншомовних робіт із порівняно невеликою кількістю вітчизняних через їх практичну відсутність. В україномовній філософській літературі виразно відчутно гострий брак вузькоспеціалізованих досліджень, які осмислюють певну тематику, особливо у галузі латиномовної схоластичної філософії.

В українській філософській літературі, окрім нестачі праць, що стосуються історії схоластичної філософії, бракує перекладів творів схоластики – періоду, що дав незмірно багато для створення модерної та постмодерної європейської філософії загалом і став наріжним каменем української філософської думки. Це був час становлення основної філософсько-богословської термінології. Творча спадщина Томи з Аквіну мала важливе значення для формування філософської думки в Україні, тому актуальність подальшого дослідження шляхів рецепції схоластики є очевидною. В українській філософії, на відміну від європейської, ще не існує достатньої кількості наукових (у тому числі й неформальних) шкіл, які були б осередками дискусій і забезпечували б фахову апробацію результатів роботи дослідників, що передбачає володіння латинською, давньогрецькою та іншими іноземними мовами.

Головні ідеї дослідження сформувалися під час роботи над українським перекладом “Суми теології” Томи з Аквіну, відповідно, актуальність наукового осмислення ролі та особливостей української термінологічної аплікації латиномовних текстів як таких побільшується потребою донесення максимальної автентичності філософської думки томізму. Це стосується вирішення також лексичних і семантичних проблем перекладу з латинської мови українською та проблем перекладу в латинсько-грецькому бінарному зіставленні, визначення ролі та місця термінів при перекладі, в обґрунтуваності використання тих чи тих методів перекладу філософської термінології. Ми свідомі також того, що обґрунтоване

визначення української терміносистеми, адекватної для відображення філософської думки Томи з Аквіну, може спричинитися до деконструкції низки понять і концептів, які вже певним чином узвичаїлися в українській філософії як такій, що пов'язана з історичним контекстом діяльності Києво-Могилянської Академії.

Стан досліджуваної проблеми. Схоластична філософія була предметом розгляду в дослідженнях багатьох іноземних науковців. У роботі використано праці Е. Жильсона, Ж. Маритена, Г. Мейєра, Р. Макінерні, Дж. Ділі, Б. Дейвіса, М. Шеню, Е. Анскомбе, Е. Стумп, Д. Саллівана, Дж. Тореля, У. Еко, Дж. Віппела, Л. Елдерса та інших науковців щодо питань схоластичної філософії. Стосовно питань термінології використано праці Е. Вустера, М. Вольфа, Ю. Найди, М. Ральфа, Дж. Кназаса, Д. О'Меари, А. Кенні, Дж. Геллера, В. Флуда, С. Едвардса, Л. Девана, Дж. Бовіна та інших науковців. У випрацюванні методології дослідження допомагали праці Б. Кассен, Р. Козеллека, В. Мельника, Д. Чижевського. Для опрацювання української філософії у широкому європейському контексті послуговуємося працями Г. Аляєва, А. Пашука, І. Захари, М. Кашуби, А. Карася, М. Альчук, О. Хоми, Н. Мозгової, В. Котусенка, А. Баумейстера, В. Шинкарука, С. Йосипенка, А. Довганя, І. Паславського та інших науковців.

Дискусії та полеміка є необхідними для випрацювання як термінологічної бази, так і широкого спектру концепцій загалом і томістичного сприйняття зокрема. Саме зараз ретельна увага до оригінальної термінології "не може вважатися надмірним мудруванням", про що говорить Олег Хома у передмові до книги А. Баумейстера "Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання". На сьогодні праця А. Баумейстера є унікальною у цій сфері, оскільки докладно розглядає концепції Томи, до того ж, робота обмежена концепцією буття, оскільки охопити все вчення Томи однією працею неможливо. Існування Бога та Трійці є ключовими позиціями у філософії Томи, що зумовлює необхідність розглянути терміни, які стосуються цих концепцій. Подібно будує своє дослідження Е. Жильсон, однак починає розгляд концепцій із існування Бога, після чого зосереджується на людському пізнанні, а далі – на низці інших концепцій, серед яких вільна воля, право та інші.

У цьому дослідженні широко послуговуємося роботами дослідників української філософії. Доволі детальний огляд розвитку української філософської думки періоду Середньовіччя подає Д. Чижевський у праці "Нариси з історії філософії на Україні". Теологічні школи, за словами дослідника, використовували філософію як "допомогову науку". Д. Чижевський зазначає, що схоластика, яка існувала в Києво-Могилянській академії, уже не була власне середньовічною схоластикою – це вже була типова схоластика XVII ст., барокова, яка синтезувала християнство й античність. І. Захара у праці "Академічна філософія України" стверджує, що не існує жодної європейської національної філософії, яка оминула б етап схоластики.

Важливою працею у плані випрацювання термінології є український переклад "Європейського словника філософій". Предметом багатьох статей "Словника" є так звані "колізії неперекладності", що існують між латинськими філософськими термінами та їхніми іншомовними відповідниками: з проблемою неперекладності

часто стикаємося при роботі над перекладом творів Томи з Аквіну. До уваги беруться різні мови (і не лише європейські) – гебрейська, давньогрецька, латинська, німецька, англійська, наведено приклади з арабської мови. Кожен такий випадок "колізії" є дуже цікавим для розвитку української філософської термінології.

Українська філософія, за словами О. Хоми, "може засвоїти томізм лише через розгортання активної дослідницької практики, полеміки наукових позицій не лише задля вироблення обґрунтованих українських відповідників, брак яких нині гостро відчувається, але й для утвердження власних інтерпретативних підходів до спадщини Аквіната". Тому дослідження концепцій Аквіната та їх рецепції на українському ґрунті має важливе значення для подальшого розвитку української філософської думки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Праця здійснювалася як складова частина наукової роботи "Методологічні проблеми дослідження української філософії", № держреєстрації 0113U000871, що виконується на кафедрі історії філософії Львівського національного університету імені Івана Франка під керівництвом проф. А. Пашука. Також тема дослідження узгоджується із темою наукової роботи кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького "Теоретичні та практичні аспекти формування терміносистеми у процесі вдосконалення викладання термінології у вищих навчальних медичних закладах". Номер державної реєстрації теми – 0111U000128. Здобувач є відповідальним виконавцем вказаної теми. У рамках наукового дослідження проводиться щорічна всеукраїнська філософсько-лінгвістична конференція "Слово, знак, значення: проблеми, інновації, рішення". Здобувач є організатором конференції та відповідальним редактором збірника матеріалів.

Мета дослідження полягає в осмисленні значення філософії Томи з Аквіну для розвитку української філософської думки у ракурсі різних принципів рецепції схоластичної терміносистеми з огляду на активізацію процесу євроінтеграції України.

Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити особливості стилю творів Томи з Аквіну, дослідити його витоки та продовження;
- структурувати феномен рецепції з огляду на часовий та просторовий аспекти;
- виявити витоки метафізичних термінів як основи тексту творів доби схоластики, простежити їх семантичне наповнення та роль у дискурсі;
- розглянути систему схоластичних термінів у ракурсі її стильотворчих функцій;
- проаналізувати досвід європейських і світових історико-філософських томістичних студій у плані рецепції системи термінів;
- виокремити особливості сприйняття матеріалу різними культурними середовищами;
- дослідити принципи рецепції системи схоластичних термінів у європейській філософській перекладній літературі з огляду на інтерпретацію

термінів різними культурно-філософськими системами в окремих часових і культурних просторах;

- вивчити вплив схоластики на українську філософську думку різних періодів та визначити особливості рецепції схоластичних концепцій українською філософією;
- проаналізувати особливості відтворення схоластичних термінів українською мовою задля вдосконалення перекладу схоластичних текстів;
- узагальнити сучасний стан розвитку української філософської думки з огляду на дослідження та рецепцію спадщини томізму;
- висвітлити важливість дослідження томізму для розвитку української філософської думки.

Об'єкт дослідження – філософська спадщина Томи з Аквіну в контексті рецепції схоластичних концепцій, концептів, термінів та проблем, пов'язаних з їх відтворенням різними мовно-філософськими системами.

Предмет дослідження – висвітлення концепцій Томи в українській філософській думці різних періодів та визначення принципів рецепції схоластичної термінології різними мовними структурами.

Методи дослідження. Завдання дисертації зумовили застосування різних філософських та загальнонаукових методів. У дисертації використані загальнонаукові принципи історизму, системності та світоглядного плюралізму у вивченні й узагальненні джерельної бази. У цьому плані опрацьовано питання переосмислення концепцій Аристотеля у філософії Томи. Переглянуто основні принципи подальшої рецепції та розвитку тих чи інших аристотелівських концепцій, для чого застосовано метод діахронного аналізу. Використано метод аналогії та порівняння при дослідженні термінолексем. У процесі роботи використовувався метод системного аналізу для дослідження структури терміносистеми, й з огляду на це проведено поділ термінів на тематичні групи. Лінгвістичний метод контрастивного порівняння термінолексем у різномовних бінарних зіставленнях застосовано задля висвітлення паралелей у семантичному наповненні ряду термінів. Порівняльний метод застосовано при зіставленні різномовних перекладів одного й того ж терміна. Застосовано також компонентний аналіз значення термінолексем.

Для осмислення процесу рецепції системи термінів у різних культурних середовищах застосовано функціональний підхід, який сприяв розгляду історико-філософського матеріалу в соціокультурних взаємозв'язках, комунікативному та антропологічному аспектах. Використано метод узагальнення при дослідженні концепцій Аквіната у зіставленні з концепціями Аристотеля. Дослідження рецепції системи термінів було б неможливе без урахування теоретико-методологічних досягнень феноменології, оскільки систему термінів розглядаємо як одну зі сфер людського досвіду. Застосовано герменевтичний метод, позаяк адекватне прочитання тексту неможливе без занурення у соціально-культурний контекст і часопростір епохи.

У дослідженні використано здобутки семіотики, філософії мови тощо, тобто різних принципів ідеалізації предмета та специфічної етномовної компетенції. Системно-структурний підхід сприяв кореляції методологічних принципів, що дало

змогу окреслити специфіку текстів Томи з Аквіну. Теоретико-синтетичне поєднання темпоральних і континуальних смислових особливостей термінів досліджується методом компаративного аналізу, що дозволило ідентифікувати ці особливості та провести системний аналіз значень. Синкретичність сукупності всіх методів у поєднанні з прагненням синергії становить основу дослідження.

Наукова новизна дослідження. Враховуючи досвід європейських (у тому числі американських) філософських студій томізму та неотомізму у визначенні системи термінів Томи з Аквіну, принципів її сприйняття різними філософськими та культурними середовищами, а також в окресленні хронологічних рамок, в яких проходила рецепція томізму в українському культурному середовищі, у дисертації викладено самостійний авторський підхід в оцінці феномену рецепції схоластичної термінології різними культурними системами, стрижневим елементом якого є діахронний та міжкультурний аналіз системи томізму та неотомізму. Здійснено спробу підійти до створення терміносистеми через філологічний апарат. Основні складові концепції дисертації можуть бути представлені такими твердженнями, що претендують на наукову **новизну** дослідження та **виносяться на захист**.

Уперше:

- виявлено, що Аквінат послуговується граматичними категоріями латинської мови для побудови своєї філософської системи, що виявляється у використанні відповідних дієслівних форм, гнізд спільнокореневих слів та синонімів;
- визначено, що система термінів філософського мислення Томи з Аквіну склалася на основі свідомого впорядкування сукупності латиномовних знаків і слугує для семіотичного кодування специфічної інформації, яка транслюється концептами з невіддільними від них сенсами і семантикою;
- показано, що феномен рецепції концептів філософії томізму включає три інтерпретативні фактори: вихідне, цільове та проміжне культурні середовища;
- обґрунтовано, що семіотично-культурний код, тобто мова філософського тексту на рівні його термінології, лежить в основі, з одного боку, генерування ключових концептів філософії томізму, а з іншого – має бути врахований для її рецептивного прочитання й інтерпретації;
- з’ясовано, що схоластичний матеріал передбачає відповідні жанрові особливості (чіткість викладу, побудова тексту у формі питання-відповідь-аргументація та ін.). Аквінат, дотримуючись цих критеріїв, вдосконалив таку нову форму концептуального викладу думки, яка полягає у диспуті та його передбачає;
- доведено, що з метою поглиблення концептуального розуміння своїх текстів Тома часто вдається до заміни певних термінів частковими синонімами, що потрібно тлумачити як прагнення перехрещувати семантичні поля латинських лексем задля їхнього герменевтичного збагачення;

- встановлено факт використання Томою методу калькування грецьких термінів (symbebekos – accidentia), що потрібно враховувати в українському перекладі для знаходження адекватної рецепції томізму і схоластики;
- з'ясовано, що лексична рецепція терміносистеми Томи у європейських літературах відбувалася двома шляхами – транслітерації (англійський, французький переклади) або калькування (німецький, польський переклади).

Отримали подальший розвиток:

- дослідження впливу новітніх тенденцій у європейській філософії (зокрема щодо поняття знака й аналогії) на томістичні концепції;
- ідеї стосовно того, що Тома наскрізно послуговується як термінами, так і концепціями Аристотеля, пристосовуючи вчення філософа до християнських доктрин;
- твердження, що більшість концепцій, які випрацював Тома, відображені у працях українських філософів різних періодів, однак завдяки впливу новітніх філософських течій простежуються семантичні флуктуації;
- теза, що "синкретизм Заходу та Сходу" зберігався визначальною герменевтичною рисою української філософської інтерпретації як такої.

Конкретизовано і доповнено:

- твердження, що аналіз рецепції схоластики в українській філософській думці дозволяє говорити про значну роль творчої спадщини Томи у її розвитку (зокрема на матеріалі праць професорів Києво-Могилянської академії);
- тезу, що сучасний етап розвитку української філософської думки значною мірою пов'язаний із зверненням до творчості Томи з Аквіну й вимагає уточнення попередньо напрацьованих концептів томізму й певної україномовної термінологічної деконструкції попереднього доробку.
- аргументи стосовно важливості дослідження схоластичної філософії загалом та томізму зокрема, у тому числі впливу творчості Аквіната на розвиток української філософської думки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що проблеми, які ставимо і висвітлюємо у дисертації, неминуче постають і перед філософами, і перед дослідниками схоластичної спадщини, і перед інтерпретаторами філософських текстів. Тому теоретичні міркування та висновки дисертаційної роботи будуть корисними як у дослідженні витоків та тяглості концепцій схоластичної філософії і теології, так і у вивченні лексичної системи філософського тексту, а також у процесі інтерпретації та пояснення термінів. Матеріал та результати дослідження можна широко застосовувати у лекційних курсах з історії філософії, теології, метафізики, онтології, семіотики, а також із теорії та практики перекладу. Висновки дисертації можуть активно використовувати і викладачі філософії, і перекладачі, і дослідники історії філософії, і філологи. Дослідження може допомогти при укладанні лексикографічних довідників та філософських словників. Результати дослідження впроваджено у перший український переклад "Суми теології" Томи з Аквіну.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертаційній роботі положення та висновки отримані під час самостійного дослідження.

Апробація результатів дисертації. Попередні результати дослідження висвітлено у виступах на семінарах, конференціях і конгресах міжнародного, національного та регіонального рівнів в Україні та за кордоном, серед яких: семінар "Тома Аквінський: «Сума теології»" (Київ, 10 січня, 2004 р.); засідання філософської комісії НТШ, (Львів, Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005–2015 рр.); Міжнародна наукова конференція пам'яті акад. А. Білецького (Київ, 2006 р.); The 33rd annual meeting of the Semiotic Society of America (Г'юстон, США, 16–19 жовтня, 2008 р.); Наукова конференція "Академічне книговидання в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку (Львів, Інститут економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", 22–23 жовтня 2008 р.); Наукова конференція "Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні (Київ, Інститут післядипломної освіти 31 жовтня – 1 листопада 2008 р.); Науково-практична конференція "Актуальні проблеми підвищення ефективності практичних занять з латинської мови" (Івано-Франківськ, 29–30 жовтня 2009 р.); Наукова конференція "Проблеми української термінології" (Львів, Національний університет "Львівська політехніка", 2011 р.); The Ninth Polish Congress of Philosophy (Wisla, Польща, 2012 р.); Наукова конференція "Еволюція філософських парадигм мислення в контексті глобалізаційних викликів" (Львів, 17–18 вересня 2013 р.); Наукова конференція "Актуальные вопросы общественных наук" (Новосибірськ, 7 жовтня 2013 р.); Наукова конференція "Актуальні питання соціально-гуманітарних наук" (Дніпропетровськ, 29–30 листопада, 2012 р.); Міжнародна конференція "Актуальные проблемы неоэллинистики" (Краснодар, 18–19 листопада 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція "Європейська модель розвитку українського суспільства: стратегічні пріоритети розвитку та інноваційні рішення" (Одеса, 6–7 грудня 2013 р.); Всеукраїнська щорічна науково-практична конференція "Слово, знак, значення: проблеми, інновації, рішення" (Львів, 15–17 березня, 2014 р.), Звітна наукова конференція філософського факультету за 2014 р. (Львів, 15 березня 2015 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Сучасна українська нація: мова, історія, культура" (Львів, Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького, 16 березня 2016 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлено у монографії "Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми", двадцяти трьох статтях у фахових виданнях України (17 статей) та за кордоном (6 статей). Додатково відображає результати дослідження монографія "Терміносистема Томи з Аквіну", а також низка тез доповідей на конференціях в Україні (12) та за кордоном (3). Окрім того, результати дослідження втілено у першому українському перекладі "Суми теології" Томи з Аквіну.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження визначається метою та поставленими завданнями. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Список використаної літератури включає науково-критичні праці, літературні джерела та довідкові матеріали, охоплює не тільки цитовані статті та монографії, а й ті, що сприяли

формуванню наукового світогляду автора. У списку літератури – 417 позицій. Загальний обсяг роботи – 407 сторінок машинописного тексту, з них – 370 сторінок основного тексту. У Додатку 1 подано таблицю відтворення ключових термінів у різномовних зіставленнях, у Додатку 2 наведено цитати з оригіналу "Суми теології".

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок з темою науково-дослідної роботи. Визначено об'єкт і предмет дослідження, мету й завдання дисертації, викладено наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення.

У першому розділі "Методологічні засади дослідження рецепції системи термінів: джерела та історіографія" йдеться про те, що питання вивчення концепцій Томи та їх вплив на українських філософів постійно викликало інтерес у науковців.

У підрозділі 1.1. **"Система схоластичних термінів та український контекст: джерельна база дослідження"** вказано, що українська філософська думка аж ніяк не могла розвиватися відокремлено від європейської. Й. Сліпий у праці "Святий Тома і схоластика" звертає увагу на "домінування" Аквіната в українській теології. За словами Й. Сліпого, на "Аквинатових творах з легким православним перелицюванням спочивала Київська Могилянська академія". У філософському курсі викладали аристотелівську філософію, коментовану послідовниками Томи. Й. Сліпий спростовував закиди противників схоластики в Україні, звертаючи увагу на те, що Захід так само близький до України, як Схід. Сучасний етап розвитку української філософської думки також визначається зростанням інтересу до схоластики загалом та до творчості Томи зокрема. Саме тому в українській філософській літературі лише нещодавно з'явилися перші праці з історії схоластики, в яких докладно описано передумови виникнення вчення Томи та його вплив на розвиток вітчизняної філософської думки. На матеріалі дослідження термінології простежуються глибинні корені української мови, що неабияк цікаво як для філософів, так і для філологів.

В історії становлення української філософії виявлено процес рецепції різних філософських концепцій. Феномен рецепції містить у собі характеристику темпоральності та дискурсу, оскільки інтерпретація термінів, створених одними культурно-філософськими системами, відбувалася у часовому та культурному просторах. Проблема сприйняття схоластичних концепцій українською філософською думкою полягає у тому, що Україна завжди перебувала на зіткненні двох цивілізацій – східної та західної. Близькість західноєвропейської та української філософської культури, а також їх взаємодія не викликають сумнівів. Найбільший свій вияв в Україні схоластика отримала у Києво-Могилянській академії. С. Яворський, Т. Прокопович, Г. Кониський та інші її професори, готуючи курси філософії та теології, здебільшого притримувалися аристотелівської традиції та теологічної філософії Томи з Аквіну.

Переважна більшість використаних у дослідженні матеріалів – праці іноземних авторів, присвячені філософії томізму та його трансформаціям у модерну та постмодерну філософії, як-от французької школи неотомізму (Е. Жильсон, Ж. Маритен). Великою допомогою при написанні роботи були праці американських науковців – Джона Ділі, Мері-Кетрін Соммерс, Джона Кназаса та інших. Праці цих авторів дали змогу розробити концепцію та стратегію дослідження, зокрема переглянути основні принципи подальшої рецепції та розвитку аристотелівських концепцій. На випрацювання методології дослідження вплинули твори німецького науковця, теоретика історіографії Р. Козеллека. У праці "Минуле майбутнє", застосовуючи різні підходи, він досліджує досвід історичного часу та часові поняття, вдаючись до аналізу мовних пам'яток з метою виявлення певного досвіду, що має безпосередній стосунок до роботи, яку проводимо у цьому дослідженні. Однак французький науковець Б. Кассен наполягає, що підхід "Європейського словника філософій" відрізняється від вказаного вище підходу, оскільки аналізує процес розвитку тих чи інших термінів.

Дослідити історію середньовічної філософії допомагає праця А. Пашука "Нариси з історії філософії середніх віків". Для вивчення історії розвитку української філософської думки підставовими є праці М. Кашуби та І. Захари. Визначною працею в галузі дослідження філософських теорій у діахронії є монографія А. Карася "Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях". У випрацюванні концепції дослідження допомагають також інші твори А. Пашука та В. Мельника. Однак вивчення концепцій Аквіната і його термінології проводиться вперше. Сучасний етап розвитку української філософської думки визначається зростанням інтересу до схоластики загалом та до творчості Томи зокрема. Ґрунтовною працею в цій галузі є книга А. Баумейстера "Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання". Автор докладно розглядає основні концепції Аквіната.

Перше, що потрапляє у сприйняття розуму – буття, друге – заперечення буття, твердить Аквінат. Ця ключова теза Томи спричинилася до формування світогляду практично всіх європейських філософів, у тому числі й українських. Розвиваючи тезу Томи про те, що буття є першим, що потрапляє у сприйняття, Г. Костельник виводить твердження про те, що першоначала передують усій визначеній матерії і тому передусім є апріорними, оскільки у них нічого не віднаходиться такого, що спеціально повинно пізнаватися апостеріорі.

У підрозділі 1.2. **"Теоретико-методологічні основи дослідження системи термінів"** розглянуто власне термін, який, по суті, є ens rationis, тобто його буття, прив'язане до мислення, має різного рівня зв'язок із ens reale, тобто із тим, що він описує, будучи його знаком. Аквінат нерідко використовує різні терміни на позначення одного поняття. Очевидно, саме тому деякі дослідники вважають, що, попри видимість, у Томи немає реальної, чітко сформованої термінології, хоч таке твердження, мабуть, надто категоричне. Аналіз тексту показує, що Тома часто не встановлює певних визначених термінів, які він планує використовувати послідовно, – навпаки, він подекуди застосовує поряд різні синонімічні вирази.

Вчення Томи базується на доктрині буття, з якої висновується доктрина насамперед знака, а відтак – аналогії. Буття є першим, що потрапляє у наше сприйняття: відповідно пізнання самої речі, що чим є (quod quid est), приходить після усвідомлення її існування. На основі доктрини знаків видно достовірність твердження, що пізнання буття залежить від дії знаків, однак саме буття повинне бути пізнаним перед пізнанням знаків. В Аквіната теорія буття є передумовою використання знаків. Середньовічні семіотичні дослідження базуються на твердженні Аристотеля (Peri Hermeneias) про аналогію між способом існування (modus essendi), способом розуміння (modus intelligendi) і способом позначення (modus significandi) та спільністю їх для усіх людей. На цю тезу спираються Боецій, Бекон та інші мислителі у створенні семіотичних теорій та поясненні граматичних явищ на їх матеріалі (Grammatica Speculativa, 1300 р.).

У загальному дискурсі "Суми" терміни становлять значну частину лексики. У цьому ракурсі застосування *системно-структурного* підходу сприяє кореляції методологічних принципів, що дає змогу окреслити специфіку текстів Томи з Аквіну. Багатоаспектність терміна, за словами О. Реформатського, пов'язується з "функціонуванням терміна як одиниці наукового значення, одиниці логоса, а також одиниці загальної мови, лексису". Це викликає також різноплановість його вивчення. Існують різні визначення терміна як поняття, однак у всіх присутнє одне – точність. Головна ознака терміна – здатність точно позначати поняття. Саме ця теза набуває особливої ваги у схоластичній філософії. Термін потрібно розглядати лише як одиницю спеціального значення і тільки у своїй сфері, як термін сам собою (per se), що дуже важливе у конктерному випадку рецепції схоластичної термінології українською мовною системою. З іншого боку, С. Шелов стверджує, що подекуди виникає питання про розходження значення терміна та того поняття, яке він виражає, коли термін вживається також у "широкому обігові, а не лише у вузькоспеціалізованому зіставленні логос-лексис".

Терміни поділяються на мотивовані та немотивовані: мотивовані терміни характеризуються етимологією, тобто історією терміна у цільовій мові. На думку Т. Кияка, мотивованість терміна складається із двох компонентів – точності та повноти. Точність мотивації характеризує ступінь збігу смислових елементів внутрішньої форми терміна із смисловими елементами значення терміна. Повнота мотивації – "ступінь збігу смислових елементів значення терміна із смисловими елементами внутрішньої форми". Тому мотивація терміна є одним із принципів номінації.

В основі термінологічної системи лежить понятійна система чи система концептів. Якщо вона задана виключно вертикальними відносинами, то називається подільною системою; в іншому ж разі, якщо присутні також інші види відносин, вона називається комбінаторною. Спірним залишається питання, чи структура термінології формується свідомо під час її розвитку, чи стихійно – тобто, що термінологія сама формується системно і не існує без неї. Щодо цього можна зробити логічний висновок: термінологія створюється для впорядкування певних понять або явищ, а будь-які природні явища й системи перебувають у порядку, й

тому термінологія сама у собі повинна містити насамперед поняття структурованості та системності.

Аквінат визначає термін “знак” відповідно до його первинного використання – тобто так, як його визначив ще Августин, і таке окреслення поняття знаходимо у коментарях Томи на “Сентенції” Петра Ломбардського. Згодом поняття знака роз’яснив Пуансо у великій праці “Tractatus de signis”. Похідною від осмислення поняття знака є доктрина аналогії, тобто дослідження того, як одне й те саме слово може використовуватися у подібних, але різних значеннях у дискурсі. Доктрина аналогії бере свій початок ще від Аристотеля, однак Тома говорить про це вже на значно вищому рівні, аніж усі його попередники, у тому числі й Стагірит. Доктрина аналогії з погляду Томи є частиною загальної доктрини знака: ці дві доктрини перебувають у родо-видових стосунках.

Доктрина знака, як і доктрина аналогії, отримала своє висвітлення й у працях українських філософів. С. Яворський говорить про подвійну природу знака (функція відтворення і функція позначення), дещо відступаючи від томістичного трактування поняття знака. Г. Кониський, говорячи про знак, подає його визначення: “позначати означає бути знаком якоїсь речі”. Синкретизм Заходу та Сходу є визначальною рисою української схоластики. Бібліотека Острозької академії налічувала велику кількість творів Аристотеля, Ломбардського, Аквіната й інших схоластів. Саме тут вивчали, окрім візантійської літератури, й твори західних коментаторів. У творі “Аристотелеві врата”, що стосується приблизно цього ж періоду (середина XVI ст.), уже формується українська філософська термінологія.

У підрозділі 1.3. **“Стильові особливості творів Томи та їх рецепція”** досліджено мову філософського тексту, його термінологію. Вказано, що Тома остаточно випрацював стиль схоластичної латини, створивши окремий стиль нормативного тексту. Рушієм філософського знання є мова, бо вона є властивим знаряддям філософії та ознакою свідомості людини. Тома використовує для відтворення поняття навчання два терміни – доктрина та дисципліна. Однак не кожен приклад певного знання називається дисципліною: філософ використовує цей термін для позначення того знання, яке приходить із вчителем. Поняття науки (епістеме, тобто знання у строгому значенні) отримало визначення в “Аналітиці” Аристотеля, а стало багатозначним не лише через різну матерію суб’єктів, а також через ступінь наближеності до ідеї. Тому про філософський метод неможливо говорити як про щось однозначне.

Мова Томи відрізняється від мови Августина та інших його попередників такими особливостями: 1) нульовим ступенем експресивності, відсутністю засобів образності лексичних одиниць; 2) однозначністю та послідовністю викладу, точністю висловлювань, логічною завершеністю висловленої думки; 3) стандартизацією мови, використанням штампів, професійних ідіом; 4) активним вживанням лексико-граматичних одиниць високого рівня стандартизації; 5) широким використанням професійної термінології; 6) залученням складних однотипних синтаксичних конструкцій; 7) абстрактно-узагальненим викладом інформації, з одного боку, та максимальною конкретизацією матеріалу – з другого. Штучна мова (яку маємо у Томи) – логічно сконструйована мова, особлива система

знаків, заснована з метою кодування специфічної інформації. Особливість штучної мови – точність побудови за чітко визначеними правилами, однозначність. Такий стиль із плином часу набув широкого застосування як у західноєвропейській, так і в українській філософській літературі.

Твори багатьох філософів, зокрема Г. Кониського, віддзеркалюють мову схоластів: розділи укладені у формі питань, які починаються постановкою проблеми, а далі в окремих пунктах іде відповідь та роз'яснення матеріалу, під кінець – висновки. Очевидно, що взірцем для Г. Кониського тут була система викладу Томи з Аквіну. Тексти І. Гізеля також були близькі за стилем до "Суми", особливо його твір "Трактат про душу". Однак, хоча курси логіки у Києво-Могилянській академії розроблялися у руслі аристотелівської традиції, все ж це не означає, що тут "панував чистий аристотелізм", як зазначають дослідники.

Підрозділ 1.4. **"Вчення Томи: становлення та розвиток"** присвячено розглядові попередніх філософських вчень та їх впливу на творчість Аквіната. Аристотель, який у середньовічній латиномовній філософії не був таким, яким його знав класичний грекомовний період: твори Стагірита прийшли в християнську латиномовну філософію, просочені впливами як мінімум чотирьох культур – грецької, єврейської, ісламської та власне латинської. Тому разом з Аристотелем у Середньовіччя увійшли Гален, Птолемей, Мойсей Маймонід, Аль-Кінді, Аль-Фарабі, Авіценна, Аверроес та інші мислителі. Одним із найвідоміших неоплатоніків був автор, що представив себе як Діонісій Ареопагіт. Хоча особу цього філософа не ідентифіковано, все ж його твори належать до фундаментальних неоплатонічних трактатів. Учення цього філософа знайшло своє продовження і в українській філософській думці, насамперед у Києво-Могилянській академії.

З огляду на формування термінології дуже цікавий трактат Порфирія "Eisagoge". Тут йдеться про виклад значення п'яти термінів – рід (genus), вид (species), відмінність (differentia), властивість (proprietas), припадковість (accidentia). Твір Порфирія справив значний вплив і на українську філософську думку, однак також не безпосередньо, а опосередковано – через "Діалектику" Йоана Дамаскина, в якій були коментарі до "Eisagoge". Твір Дамаскина, на відміну від оригіналу Порфирія, був близький до неоплатонізму і не містив вчення про речення і силогізми, що було у творі Порфирія (який був створений як коментар до "Категорій" Аристотеля). Цей факт пояснює загальну тенденцію розвитку тогочасної української філософської думки: не відходячи від східної традиції, українська філософія збагачується надбаннями західної філософії.

Чи не найвідомішим місцем "Суми теології" є пасаж, де Тома наводить п'ять доказів існування Бога: ці докази, маючи під собою попереднє підґрунтя, послужили витоками для різних подальший концепцій. Тома розвинув та продовжив ті докази, які знаходимо в Аристотеля. Їх мета – не так довести існування Бога, в якого в той час усі й без того вірили, як встановити низку ключових позицій, необхідних для виведення багатьох концепцій. Орієнтуючись на схоластів, українські філософи випрацьовують своє бачення доказів існування Бога. У цьому питанні слідують за Томою професори Києво-Могилянської академії: С. Яворський подає шість доказів існування Бога, Г. Кониський – чотири, однак усі вони перегукуються із

томістичними. Подібно подає докази Божого існування Т. Прокопович, починаючи з доказу руху. Т. Прокопович зазначав, що тільки за допомогою фізичних спостережень можна пізнати Бога, й це перегукується із концепцією Аквіната. З плином часу новий розвиток томізм отримав у Галичині на початку XX ст. Одним із послідовників учення Аквіната був К. Ганкевич, який пробував з'ясувати зв'язок між духом і матерією, наукою і вірою. Згодом, після Ганкевича, популяризатором вчення Аквіната був О. Волянський, якого справедливо вважають неотомістом.

У другому розділі, **"Основні метафізичні категорії томізму та їх рецепція подальшими філософськими течіями",** розглянуто основні позиції метафізики Томи.

У підрозділі 2.1. **"Доктрина буття"** описано ключові положення цієї доктрини. Буття як перше пізнаване (ens ut primum cognitum) належить до основних понять, що складають концепцію світосприйняття Томи. Два головні терміни, які Тома використовує у доктрині буття – "ens", тобто "суще" чи "існуюче", і "esse", "буття". Відмінність між термінами ens - esse засновується насамперед на граматичній формі кожного терміна: перший термін є дієприкметником, латинською мовою – participium, тобто "причетний", і тут можемо провести аналогію із доктриною причетності, яку маємо у Платона; другий термін є інфінітивом. Терміни esse та ens не можуть не бути синонімами у певних аспектах, оскільки ці дві дієслівні форми мають лише один відповідник як і в англійській, так і у французькій мовах. Тут буття має семіотичні ознаки, адже воно пізнається лише за допомогою мислення, що притаманне розумному буттю, тобто людині. Буття є визначальним і для пізнаваного, і для пізнаючого, тобто і для об'єкта, і для суб'єкта.

Аквінат чітко розрізняє два відмінні терміни – essentia (сутність) та existentia (існування). Essentia, forma, natura, quidditas, quod quid est, quod quid erat esse, species, substantia – усе це стосується однієї речі, але в різних аспектах. Форма визначає елемент, який робить річ тим, чим вона є, і продовжує це у його виді. Так, розумність (rationalitas) є формою, яка оцінює істотність і встановлює сутність людини як розумної істоти, що також є її видом. Субстанція є сутністю (essentia), що мислиться як така, яка підтримує та дає існування таким акциденціям, як зір, вид, рух та ін. Для Томи сутність (essentia) відокремлюється від існування (existentia), і єдиний сутнісно існуючий є тільки Бог. Деякі дослідники філософії Аквіната стверджують, що філософ лише переймає усе від Аристотеля, однак це не цілком відповідає дійсності: навіть найточніші інтерпретатори Томи часто переглядають поняття буття, оскільки воно складне для сприйняття та його важко дотримуватися. Французька школа неотомізму (Е. Жильсон, Ж. Маритен) твердить, що доктрина esse була основною у метафізиці Томи. Це питання знайшло своє продовження у новітніх філософів, зокрема у Гайдеґера "Seinsfrage", а також поняття Першості у Пірса.

Пізнання сутності, як стверджує Тома, йде за пізнанням буття, адже насамперед пізнаємо, чи річ існує взагалі, а вже потім – чим вона є. Позицію Аквіната щодо буття в українській філософській думці продовжує Г. Костельник. У статті "Поняття негації в людському пізнанні" він зіставляє буття із небуттям, стверджуючи, що небуття стосується ens rationis, про що говорив і Аквінат. Буття,

як вважає Костельник, є віссю, довкола якої все обертається, а без неї усе тратить значення. Небуття, за Г. Костельником, не має жодної спільної ознаки з буттям. Цей філософ перебував під значним впливом уже новітніх філософських течій, тому його можна назвати неотомістом у повному значенні цього слова.

У підрозділі 2.2. **"Сутність та існування"** викладено основні концепції Аквіната щодо цих термінів. Сутність природного буття є не лише формою, а й поєднанням форми та матерії. Таким чином, значення терміна "форма" у цьому контексті дещо відмінне від значення цього терміна в інших контекстах. Тома слідує за Стагіритом, називаючи існування (existentia) досконалістю всіх досконалостей: існування як цільова причина є джерелом усіх інших посередніх досконалостей і воно є метою усього руху змінних буттів, оскільки тут відбувається вдосконалення будь-якої потенції, що дозволяє набирати найбільшої виразності. Тома не сприймає Бога як "загальне буття" (ens commune, або ens inquantum ens), як його подає метафізика, а як причину та начало: Аквінат, властиво, знайшов те, що шукав Аристотель.

Аквінат твердить, що існування та сам суб'єкт, що існує, не є ідентичними. Тобто існування (ipsum esse) не є тим самим, що й суб'єкт (subiectum essendi): не можна сказати, що існування існує, так само, як не можна сказати, що плавання пливе чи ще щось таке – як у першому, так і в другому випадку необхідний суб'єкт. Існувати через причетність означає отримати набуте існування, а всі створені речі володіють існуванням і тримають його у собі. У зв'язку з тим, що кожна сутність входить у реальне буття лише через існування, Тома називає існування першою та найдосконалішою дією. Справжнє існування стосується неподільної субстанції. Такі речі, що не існують самі для себе, а існують в іншому та для іншого, тобто акциденції, не мають правдивого існування – воно їм лише надається (attribuitur eis esse). Існування є реалізацією та здійсненням речі, є її найбільшою досконалістю і, з огляду на інші кваліфікації, воно прирівнюється до дії, адже речі мають дієвість лише тоді, коли існують.

Для Томи поняття існують у речах як їх сутність, до речей – у Божому розумі як ідеї, після речей – у людському розумі як абстраговані ідеї. Тома приймає твердження, що універсалії існують перед річчю, у речі, після речі (ante rem, in re, post rem): тобто, універсалії існують як модель речі, потім вони задіюються у речах і врешті осмислюються нашим розумом завдяки абстракції. Це твердження походить від Аристотеля, його переймає Прокл ще задовго перед Томою. Питання універсалій досліджували й філософи Києво-Могилянської академії. Г. Кониський характеризує поняття відповідно до схоластичної традиції. Філософ, услід за Аристотелем, вказує на зв'язок понять і реальних речей. Кониський характеризує універсалію як те, що може бути єдиним у багатьох речах або називати багато речей одночасно.

Г. Костельник у численних працях звертається до проблем буття і його пізнання. У праці "Логічний порядок" філософ викладає основи логічного пізнання, виходячи із незалежності буття речей від людської свідомості, оскільки земля і світ існували задовго перед появою людської свідомості в бутті. Як і Тома, Г. Костельник був прихильником поєднання знання і віри, що, на його думку,

необхідне для розуміння світу та його осмислення: не заперечуючи значення науки, Костельник прекрасно розумів значення релігії.

У підрозділі 2.3. **“Акт і потенція як корелятивні терміни”** описано історію цих концептів. Вчення про акт і потенцію належить Аристотелеві (energeia – dynamis; у латинському варіанті – actus - potentia). Термін “potentia” має кілька значень. 1) Принцип руху та зміни в іншому. Для унаочнення Аристотель наводить як приклад будівництво. Тож хоча мистецтво будування й присутнє у будівлі, однак воно є її спроможністю (potentia). До подібних прикладів вдається й Тома. 2) Принцип зміни під дією іншого (пасивна спроможність): тобто, якась річ спроможна переймати на себе дію іншої. 3) Принцип щось робити певним чином (добре чи погано); 4) Властивість або звичний стан. Відповідно до чотирьох типів потенцій (спроможностей) розрізняють чотири типи спроможного (dynaton): 1) з активною спроможністю, 2) із пасивною спроможністю, 3) із спроможністю переходити в інше, 4) із спроможністю незмінності. Відповідно, існує й не-спроможне (a-dynaton, чи im-potens). У понятті потенції вирізняють також дві речі: власне спроможність і можливість (potentia et possibilitas). Аристотель розрізняє ці два поняття, розрізняє їх і Тома. Перше поняття, потенція – це фактична спроможність речі стати іншою. Наступне поняття, можливість, присутнє у сфері самого ейдоса, чи форми. Потенція у першому значенні пов’язується із наявністю руху, у другому значенні – із змістовими змінами у самому понятті речі.

Один із найважливіших принципів метафізики Томи – обмеження (limitatio) дії потенцією, як і форми – матерією. Покладаючись на висловлювання Томи про природно відомі начала (створені на основі “Метафізики” Аристотеля), Г. Костельник підтримує висновок про те, що стосовно першоначал неможливо схибити та що їх неможливо довести. Розглядаючи поняття негації, Костельник торкається концепції вільного судження, яку випрацьовує Тома у “Сумі”: за Томою, природу вільного судження потрібно осмислювати з вибору. Рефлексія, джерело поняття негації, міститься у вільній волі людини. Адже саме завдяки рефлексії, згідно із Г. Костельником, людина виражає погодження чи непогодження.

У підрозділі 2.4. **“Форма і матерія: вдосконалення і обмеження”** розглядаються ці терміни та їх витоки. Тома, як і Аристотель, розрізняє матерію та позбавлення. Матерія та позбавлення не розрізняються у своєму суб’єкті, й оскільки матерія ніколи не існує без позбавлення, адже поєднання із однією формою означає позбавлення усіх інших форм, то вони ніколи не є концептуально різними. Відрізняються вони тим, що матерія є буттям per se, а позбавлення – буттям per accidens; матерія існує у потенції стосовно реальності (речовості), а позбавлення речово є небуттям. Матерії притаманна невизначеність та пасивність (переємність), тому вона є пасивним началом природних речей, яке повністю невизначене і приймає визначення через форму. Матерія не має жодного дієвого існування, а існує лише у потенції, і тому вона є посередником (medium) поміж чистим небуттям та дієвим буттям. Тома, йдучи за Аристотелем, звертає увагу на те, що матерії не буває у природі як речовості (realitas). Першоматерія є чистою потенцією, і потенція виражає природу першоматерії, бо вона є началом у роді субстанції. Як і небуття, матерія не має жодного визначення і належить вона до начал, які пізнаються лише у

стосунку до чогось іншого. Тома стверджує, що матерія причетна до буття лише завдяки формі, і стосунок між матерією та формою Аквінат пояснює так, як і Аристотель: вони відрізняються одна від одної, але ніколи не відокремлюються; говорити про існування матерії без форми означає говорити про буття у дії без самої дії. Ці дві речі не існують одна без одної: форма вдосконалює матерію, надаючи їй буття.

Аристотелівське розуміння матерії бачимо у працях багатьох українських мислителів, зокрема у працях професорів Києво-Могилянської академії. Однак визначення матерії С. Яворського уже дещо відрізнялося від середньовічного тлумачення терміна. Тобто уже на цьому етапі відбувається своєрідна "реабілітація матерії". С. Яворський стверджував, що матерія рівноправна із формою, що суперечило твердженням Томи (форма вдосконалює матерію, надаючи їй буття). Київські професори загалом підтримували аристотелівську теорію форми, яка визнавалася принципом виокремлення. За Томою, началом виокремлення є materia designata. Однак тлумачення поняття матерії у Г. Кониського двояке: з одного боку, він ототожнює її з природою, а з другого боку, матерія для нього є лише пасивним принципом змін. За Г. Кониським, жодна матеріальна річ не є нескінченною, зміна – властивість матеріальної речі, у природі немає нічого нескінченного, душа поєднана з тілом, як форма з матерією.

У підрозділі 2.5. **"Субстанція й акциденція"** розглянуто ці два терміни. Значення терміна "субстанція" у Томи збігається із аристотелівським. При цьому, подано посилання на "Фізику" Аристотеля щодо розрізнення між термінами субстанція й акциденція: "субстанція ні для чого не може бути акциденцією". Із цього уривку видно зміст, який вкладає Тома у цей термін, і що можна протиставити до цього терміна. В інших розділах цей термін зіставлено із терміном "сутність" (essentia), а також із терміном "суб'єкт" (підмет). Усі ці терміни, що вживаються як протилежні до акциденції, стосуються сталої частини означуваної речі – субстанція, підстава, сутність, суб'єкт. Акциденція долучається до вже сталої частини.

Substantia (гр. ousia) часто вживається як неподільна річ, приміром "цей" кінь чи "ця" особа. Аристотель називає це першою субстанцією. Також субстанція може означати вид чи клас, до якого належить неподільна річ. У такому випадку субстанція означатиме "людськість" чи "кінськість". Аристотель називає це вторинною субстанцією. Ніхто з Отців Церкви не використовував поняття однієї субстанції у значенні однієї неподільної речі. Атанасій та Оріґен часто говорять про єдність субстанції як про єдність типу чи виду, тобто у значенні Аристотелевої вторинної субстанції. Василій використовує аналогію трьох людей, які наділені людськістю, для демонстрування єдності та вирізнення між Отцем, Сином та Святим Духом. Ця інтерпретація субстанції Отця не є первинною, хоча вона й існує поряд із іншим використанням терміна "субстанція", яке стосується не Аристотелевої первинної чи вторинної субстанції, а "hypokeimenon" стоїків – загальної матеріальної основи. "Матеріальний" означає не те, що є тілесним чи фізичним, а те, із чого щось зроблене.

Аквінат, як і Аристотель, поділяє субстанцію на чотири види. Перший вид – той, згідно з яким неподільні субстанції називаються субстанціями, тобто прості

тіла, як-от земля, вогонь, вода та ін, а також змішані тіла, коли частини їх є такими самими, як-от камінь, плоть, кров. Як другий вид Тома перелічує те, що називається субстанцією, оскільки вона є внутрішньою причиною таких субстанцій, тобто субстанційною формою. Як третій вид субстанції Тома згадує частини таких субстанцій, які обмежують їх, і тут він перелічує лінії, точки, числа. Як четвертий вид Тома й Аристотель виділяють щосність речі. Щосність тут включає не лише субстанційну форму, але й внутрішню сутність (essentia) речі. Тобто, для Томи (хоча й не для Аристотеля), першоматерія включається у щосність чи сутність матеріальної речі. Тома зводить ці субстанції до двох, і першою є та, згідно з якою субстанція є вищим суб'єктом речення, і в такий спосіб вона не говориться ні про що інше. Це – перша субстанція (substantia prima), що існує самосутньо (per se subsistit), і вона відмежовується від усіх інших речей та не надається до вділяння багатьом речам.

Пуансо, пояснюючи відмінність між субстанцією й акциденцією, має на увазі, що цю відмінність потрібно сприймати по-різному: кожне утримує існування поза причинами, акциденція утримує існування, що залежить від існування у чомусь іншому, а субстанція утримує існування без такої залежності. Та це не означає, що вона вільна від будь-якої іншої залежності. "Європейський словник філософій", описуючи поняття, стверджує, що субстанція – факт наявності підстави, субстрату чи підґрунтя, фундамент, що забезпечує сущому його підставу. У текстах Т. Прокоповича натрапляємо на термін "підстава", що використовується на пояснення терміна "субстанція".

У підрозділі 2.6. **"Субстанція й субзистенція"** зазначено, що субстанція, яка сприймається як суб'єкт, має дві характеристики. По-перше, вона не потребує жодної зовнішньої фундації для підтримання її існування; а також, вона затримується у собі, і саме тому й вважається, що вона "самоіснує", тобто існує сама у собі, а не у чомусь іншому. По-друге, вона слугує основою для акциденції. У грецькій мові це поняття позначається "ousiosis", у латинській – "subsistentia". Оскільки наголошуємо на вторинній характеристиці, то скеровуємося до грецького "hypostasis" та латинського "prima substantia". Хоча гіпостазис і перша субстанція мають різні назви, все ж вони є одним і тим же у реальності. Тома ототожнює неподільну субстанцію та першу субстанцію, чи гіпостазис.

У Бога самоіснуючий (субзистентний) суб'єкт та природа є повністю ідентичними. Однак у ангелах самоіснуючий суб'єкт та природа не є повністю одним і тим самим, оскільки додається ще щось, що є окреме від того, що слідує із мисленнєвого змісту його виду (species). Так, дія буття (esse) ангела додається до його сутності чи природи, разом із іншими акциденціями, під якими Тома розуміє ангельські дії та дієві сили. Вони належать до ангельського суб'єкта, чи підґрунтя, але не включаються у його сутність, чи природу.

На прикладі вчення про ангелів видно твердження Томи про відмінність буття від форми: буття ангела не є субзистентним, оскільки таким є лише один Бог. Аквінат, послідовно застосовуючи тут гіломорфізм Аристотеля, заперечує матеріальну природу ангелів та сприймає їх як чисті форми. Згадаймо, що деякі ченці-богослови, канонізовані Православною церквою, наполягали на тілесній

природі ангелів, щоб продемонструвати відмінність Бога від створіння. Термін віддавна присутній в українській філософії. В "Аристотелевих вратах" (XVI ст.) подано термін "субстанція" як "самость". Тобто вже тут бачимо спроби українських філософів-перекладачів вдаватися до українських відповідників.

У підрозділі 2.7. **"Суб'єкт – об'єкт"** описано вказані терміни у різномовних зіставленнях. Hypokeimenon у латинській традиції має свій еквівалент – subjectum. Неоднозначність hypokeimenon не є зафіксованою, як це є зі значенням буття. Ця неоднозначність використовується для опису трьох типів стосунків: 1) відношення матерії до форми, 2) відношення цього одиничного предмета до того, чим це одиничне стає, до його станів та акциденцій, 3) відношення суб'єкта (підмета) висловлювання до його предикатів (присудків).

Термін "суб'єкт" завжди передбачає свій корелят – "об'єкт". Термін "об'єкт" має декілька аналогічних значень. Найпершим із них є те, що походить із відношення чогось до мислення, тобто об'єктом чи предметом є те, що присутнє перед мисленням того, хто пізнає. Речі стають предметами (об'єктами) у формальному значенні, коли встановлюється такий зв'язок. Властиво, вони вже є предметами (objectum) у потенції перед встановленням такого зв'язку. Як бачимо, терміни "річ" (res) та "предмет" (objectum) позначають різні поняття, хоча за певних обставин їх значення й перетинаються. Головна відмінність між цими термінами полягає у тому, що річ не обов'язково, а предмет обов'язково передбачає стосунок до пізнавача.

У "Європейському словнику філософій" приймається лексема "підмет" як еквівалент терміна subjectum, що узгоджується із відповідником, пропонованим у першому українському перекладі "Суми теології". У "Словнику" знаходимо низку калькованих термінів: суб'єкт / підмет; суб'єктність / підметовість. Присутність калькованих термінів у "Словнику" підтверджує низку висновків щодо перекладу термінів, які були проведені при дослідженні системи термінів Томи з Аквіну.

В підрозділі 2.8. **"До історії терміна "щосність"** доведено, що аристотелівський термін "*to ti en einai*", по суті, неможливо перекласти. Це поняття охоплює і становлення речі, і її розвиток, і результат розвитку. Усе це передано мовними засобами: в основі терміна – імперфект дієслова "бути", тобто вказується на те, що річ перебувала у стані розвитку чи виникнення. По-друге, це становлення речі вже зупинилося, на що вказує інфінітив дієслова "бути". Однак ця річ не має чітко виражених якостей чи кількостей, що виражається питальним займенником. На субстантивованість речі вказує артикль, до того ж – середнього роду, що підкреслює її невизначеність. Артикль також вказує на загальну субстантивацію усіх трьох моментів розвитку речі.

Аристотель, очевидно, не завжди концентрував увагу на створенні конкретної термінологічної бази у своїх творах, головним чином звертаючи увагу на їх зміст: адже з точки зору сучасної термінології перевага надається монолексемним термінам. Другим чинником створення розширених полілексемних термінів є також структура старогрецької мови, значно розлогіша, порівняно з латинською, і значною мірою завдяки широкому використанню артиклів. Початок свого перекладу термін веде з латинської мови. Властиво, термін не перекладено, а загально передано його

значення ситуативним відповідником: Тома з Аквіну й інші філософи передають цей термін як “quidditas”. Такий варіант перекладу, зрозуміло, не є точним, адже його створення зумовлене особливостями латинської мови, її відмінностями від грецької. В українській філософській літературі цей термін послідовно відтворено як “щосність”. “Європейський словник філософій” подає аристотелівське *to ti en einai* новотвором – “чимбутність”, однак латинський еквівалент цього терміна, *quidditas,* тут же подано як “щосність”.

У третьому розділі, **“Гносеологічні терміни у філософії Томи”**, розглянуто терміни, пов’язані із пізнанням.

У підрозділ 3.1. **“Відчуття і пізнання”** описано зв’язок між відчуттям і пізнанням. Наше пізнання, як стверджує Тома, відбувається завдяки відчуттям та досвіду, і першою стадією у здобутті знання є саме ці зовнішні відчуття. Око бачить колір, а відбувається це завдяки тому, що предмет справляє враження на око через якогось посередника, тобто через відбите світло. Натомість відчуття є психофізичним процесом, у якому сприймається відчуттєва форма. Якщо осмислювати рівень неподільного зовнішнього відчуття у ньому самому, то можна говорити, що існує лише роздільне (discretus) відчуття.

Функцію розподілу та поєднання даних, що сприймаються різними органами відчуттів, покладено на загальне відчуття. Існує також образна (imaginativa) сила, що зберігає форми, які сприймаються різними відчуттями, оцінювальна сила (vis aestimativa), що дає характеристику цим даним, та пам’ять, тобто сила, що зберігає ці дані (vis memorativa). Аквінат покладається на Аристотеля, коли говорить про всі ці сили. Синтез, чи поєднання, що має місце на відчуттєвому рівні, у певному сенсі є спільним для тварин та людей, але не ідентичним. Тома стверджує, що відчуттєве життя у людей і тварин подібне, проте не однакове, бо в людей воно значно вище. Та сила, що у тварин називається оцінювальною (aestimativa), у людей називається дещо інше – осмислювальною (cogitativa), позаяк вміщує щось значно більше, аніж самі інстинкти.

Тома дотримується позиції, що розум залежить від образу не лише у плані формування його ідей, але також у їх застосуванні, тобто в такому значенні, що не існує думання без використання образів чи символів. Оскільки мислення є дієвим і володіє силою дієвого відображення, воно не зводиться до відображення матеріальних речей. Водночас воно може пізнавати нематеріальні речі лише настільки, наскільки матеріальні речі співвідносні з ними. До того ж, у мисленні про нематеріальні речі не можемо розподіляти використання образів чи символів: не можемо осмислити нематеріальні речі навіть тоді, коли їх існування пізнається Одкровенням, окрім хіба що аналогії з видимими матеріальними речами. Тому зрозуміло, що образи неодмінно присутні у нашому знанні в цьому житті, і Бога також пізнаємо через образи його наслідків у творіннях. Образ є началом нашого пізнання, тією формою, із якої починається наша мисленнєва діяльність. Про sensus communis, imaginatio, vis aestimativa, memoria, які складають внутрішні відчуття, пише також Г. Кониський. Філософ стверджує, що лише чуттєве сприйняття є джерелом людського знання.

Досліджуючи принципи пізнання, Г. Костельник цитує докладне пояснення, яке подає Тома щодо цього питання: “Оскільки цей принцип є природним, то із цього висновується, що він надається тому, хто його має, і не здобувається через вивчення. Першоначала пізнаються із самого природного світла діючого мислення, не здобуваються завдяки роздумуванню, а лише завдяки тому, що пізнаються їх терміни”. Аристотель і, відповідно, Тома, за словами Г. Костельника, не торкається самих тонкощів походжень принципів, не аналізує саму можливість, яка є витоком принципів, а лише роздумує про принципи, суперечить співрозмовникам, які заперечують ці принципи, тому й не достатньо докладно проводить відмінність між об’єктною та суб’єктною необхідністю принципів. У “Метафізиці” Аристотель у багатьох місцях говорить нероздільно то про принципи, які укладають річ (як-от про матерію та форму речей), то про доказові принципи, які сам Г. Костельник, послуговуючись терміном Канта, хоча й у дещо зміненому значенні, називає “нормативними” принципами речей та пізнання. Аристотель розважає про усі ці принципи у звичному, щоденному аспекті речей, тобто недостатньо, за словами Г. Костельника, розділяючи між ознаками, якими наділяємо річ, як-от щось солодке чи гірке, та ознаками, які предметові справді притаманні.

Підрозділ 3.2. **“Тіло і душа: розвиток гіломорфної теорії”** присвячено розглядові теорії гіломорфності та укладеності буття, що лежить в основі поєднання тіла та душі – такого поєднання, яке, за Томою, й складає людину. Як і Аристотель, Тома вживає слово “anima” у широкому сенсі. Душа є першоначалом життя у живих речах. Це значення дещо відмінне від того значення, в якому загалом сприймали слово “душа” у Києво-Могилянській академії. За Кониським, душа поєднана з тілом як форма з матерією, а Тома надавав душі ширшого значення, аніж тільки форма. Однак “anima” Томи є, по суті, еквівалентом до Аристотелевого терміна “psyche”, тобто начало чи складова частина живої речі, що робить її власне живою річчю.

Поміркований реалізм Томи справив значний вплив на формування світогляду Г. Костельника. Український діяч, подібно до Аквіната, працював уже в часи, коли не можна було не визнавати досягнень науки. Тому, як і Аквінат, що пристосовував вчення Аристотеля до теології, Костельник вважав, що віруючу людину можуть врятувати сильна віра і вправи в релігії. Г. Костельник, розглядаючи проблему людської душі, намагається розкрити питання співвідношення душі й тіла, буття й ідеї, матеріального та ідеального. Беручи до уваги думки різних філософів та теологів, він намагається пояснити їх позицію з точки зору тогочасного природознавства.

У підрозділі 3.3. **“Мислення: схоплення, укладання та осягання”** розглянуто термін інтелект. Щодо питання рецепції терміна intellectus різними європейськими філософськими течіями, то латинське intellectus поставало неперекладним для багатьох мов. Аквінат вирізняє три види мисленнєвої діяльності. Перша дія мислення – це просте мисленнєве схоплення певних загальних ознак предмета. Друга дія мислення – це уклад і розподіл, який містить поєднання різних концептів завдяки ствердженню одного та іншого (уклад, compositio) чи запереченню одного чи іншого (поділ, divisio). Третя дія мислення, тобто розуміння, передбачає складне впорядкування укладених думок.

Поняття абстракції, як його зустрічаємо в Аквіната, потрібно сприймати не в тому значенні, в якому термін використовується в математиці: предмет тут є більше абстрактним. Три ступені абстракції полягають у стосунку предмета до існування. У першому ступені аналізований предмет сприймається як ens reale, тобто у спосіб матеріальний; у другому ступені предмет аналізується лише як залежний від мислення, тобто ens rationis, і в третьому ступені предмет аналізується як ens reale, однак у повній формі, тобто як поєднання матерії й форми, отже, в духовному та матеріальному існуванні.

Виокремлення цих ступенів походить від Боеція, який випрацював їх, спираючись на Аристотеля. Та ступені абстракції не слід плутати зі способами абстрагування, яких Аквінат розрізняє два: абстрагування форми від матерії та абстрагування цілого від частини. Із поняттям абстракції пов'язана теорія сепарації, на основі якої створюється виокремлення сутності та існування. У творах Аквіната не знаходимо конкретної дефініції теорії сепарації, як, зрештою, теорії аналогії чи знака, однак твори Томи заклали необхідний ґрунт, на якому могли розвиватися ці та інші теорії. У цьому видно поступ Томи у порівнянні з Аристотелем.

Пізнання, на думку Томи, полягає у пізнанні універсалії, Божої сутності, а не предметного світу. Проте такі висновки Томи не приймав Б. Биховський, професор Києво-Могилянської академії. Також С. Яворський вважає, що Тома помилявся щодо існування універсалій у божественній свідомості ще до одиничних речей. Очевидно, такі висновки професорів пов'язані з розвитком теорії про універсалії. За Г. Кониським, пізнання має три ступені: 1) чуттєве сприйняття, 2) випрацювання мисленням поняття про предмет, 3) судження. Г. Костельник у праці "Про підставові начала пізнання" вже на першій сторінці покликається на Тому, цитуючи його визначення діяльності мислення.

Підрозділ 3.4. **"Мислення і пам'ять"** присвячено розглядові зв'язку між термінами "інтелект" і "пам'ять". Щодо питання, чи пам'ять є частиною мислення, Аквінат стверджує, що у певному значенні пам'ять є частиною мислення, оскільки вона ідентична із сприйняттєвим мисленням, яке, згідно з Аристотелем, є місцем для зберігання ідей, як це подає Аквінат. Однак пам'ять є не лише затримуванням здобутого знання: пам'ять має також і знання, яке не є чисто мисленнєвим (intellectualis), як-от пам'ять про дитячі роки – тобто філософ визначає пам'ять як знання відносно часу. А таке знання, за Томою, пов'язане з чуттям, а не мисленням, і тому пам'ять стосується не мисленнєвої, а відчуттєвої сторони душі.

Дискутуючи про відношення між мисленням (intellectus) та пам'яттю (memoria), Аквінат переходить до дискусії про відношення між мисленням (intellectus) та розумом (ratio). Хоча тут він дещо змінює акценти щодо значення дієслова "intelligere". До цього часу Тома розумів мислення (intelligere) у загальному значенні – як здатність до думання, і тут латинське дієслово відповідає українському "думати", англійському "think". У цьому контексті Тома переходить до вужчого значення дієслова "intelligere", а саме – до схоплення самоочевидної істини, і говорить про мислення радше як про силу для такого безпосереднього схоплення, а не як про думання у загальному.

Пам'ять є пригадуванням, як розгортання божественних атрибутів через людську психіку, згідно із тлумаченням професорів Києво-Могилянської академії, зокрема Г. Кониського. Пам'ять – це акт розуму, що виходить із абсолютної повноти знань. Уяву і пам'ять Г. Кониський розглядає як засіб пізнання світу. Пізнання починається із чуттєвого сприйняття, яке притаманне всім тваринам. Далі людина долучає усвідомлення предметів відчуттів та випрацювання уявлень та понять. Як стверджує Г. Кониський, розум не заспокоюється на пізнанні одного предмета, він стремить до інших дій. У цьому й полягає дискурсивність, чи "перебіжність" людського розуму, що й відрізняє його від Божого, який усе сприймає водночас одним оглядом, про що твердить Тома у багатьох місцях "Суми".

Розділ четвертий, "**Моральні та соціальні терміни"**, розглядає концепції Аквіната щодо волі, цілі життя, людської спільноти, природного та позитивного права та законів.

У підрозділ 4.1. **"Вільне судження"** описано термін "воля". Людська воля є силою, що може мати такі пожадання, які має лише носій мови. Дія волі є лише одним видом прагнення, оскільки існують також і тваринні прагнення, однак воління само по собі є єдиним прикладом загального феномену, який Тома називає пожаданням (appetitus), або тенденцією. Як відомо, важкі тіла падають, якщо їх не підтримувати, а вогонь прямує вгору: тобто, ці тіла мають таку природну тенденцію, чи спрямування. У зв'язку з цим як вищий аналог таких тенденцій Тома розглядає прагнення.

Термін "вільна воля" означає певну форму прагнення чи бажання (appetitus, desiderium), тобто рух, що провадить душу в напрямку до здобування чи володіння (utor – fruor) певного блага. Існують різні види прагнення: прагнення їсти є природним (naturalis) прагненням, а прагнення їсти якусь певну їжу є уже встановленим (elicitus) прагненням. Відповідно, останнє поділяється на прагнення, що базується на відчуттях, та прагнення, що базується на мисленні, як-от їсти солодку цукерку чи гіркі ліки. Вільна воля є частиною цілого прагнення і насамперед стосується останнього його виду (elicitus).

Визначаючи волю як розумову здатність, професори Києво-Могилянської академії, зокрема С. Яворський, тлумачать її як самосвідому дію, що протиставляється вродженим інстинктам, притаманним тварині. Воля людини виявляється у самовизначенні особи. Воля, вважали у Києво-Могилянській академії, не є вільною від розуму, а втілює практичні рішення розуму. Інтелект, за словами С. Калиновського, надає волі свободу протиріччя, озброює її знанням блага, з огляду на яке воля здійснює вибір.

У підрозділі 4.2. **"Чесноти"** розгортається дискусія про так зване недосконале блаженство. Досконала чеснота, як і досконале блаженство, натомість, не вимагає жодних тілесних досконалостей. Добром для кожної речі, за Томою, є те, що пасує їй з огляду на її форму; злом для речі є те, що суперечить її формі та руйнує її порядок. Оскільки форма людини – раціональна душа, то всіляка дія, що узгоджується із розумом, називається добром, а всіляка дія, протилежна до розуму, є злом. Предметом волі є добро, тобто цільове призначення у загальному, і через те, що усіляка сила душі спрямована до часткового добра, яке є її власним добром, як

зір щодо сприйняття кольору, а мислення щодо сприйняття істини, воля, чиїм предметом є добро в загальному, повинна мати здатність використовувати всі сили душі та частково й мислення, оскільки воля охоплює мислення. Розважаючи про людину та її місце у суспільстві, Г. Костельник зазначає, що свобода і права громадянина не повинні шкодити суспільству, а також наголошує на суспільному значенні ідеї рівності людей. У суспільстві до людини можна підходити з різними мірками, особливо щодо її доброти чи ворожості. За Костельником, ідея про рівність усіх людей матиме підставу лише у світлі християнства.

Підрозділ 4.3. **"Ціль людського життя"**. Термін "ціль" може мати два значення. По-перше, він може стосуватися самої речі, яку прагнемо здобути. У цьому значенні гроші є "ціллю", якої прагне скупий. Однак він може стосуватися також здобування, володіння, вдоволення та користання тим, чого прагнеться. У цьому значенні скупий прагне володіти грошима. Ці два значення потрібно розрізняти і щодо блаженства. Блаженство в першому значенні – це нестворене благо, яке називаємо Богом; а те, у чому воно полягає, і є другим його значенням.

Усі створіння походять з однієї причини та рухаються до однієї мети. Тому один і той же принцип врегульовує моральні дії та фізичні права. Це є та ж глибока причина, яка робить так, що камінь падає, вогонь піднімається, а людина прагне. Кожне з цих буттів шукає свою дію, аби осягнути власну досконалість та реалізувати своє призначення: "усе, що прямує до власної досконалості, прямує до Божої подоби". Кожне буття є чітко визначене своєю власною сутністю та має свою власну дорогу реалізації призначення, спільного для усіх. Тому всі створіння, навіть ті, що позбавлені мислення, скеровуються до Бога як свого цільового призначення. Очевидно, що цільовим призначенням мисленнєвого створіння є пізнання Бога.

Кожне людське буття прагне щастя, тобто кожне людське буття необхідно прагне та шукає того, що воно називає "блаженством". Цей термін відповідає Аристотелевому "eudaimonia" і вимагає певного пояснення щодо свого значення та використання. Лексикографічні джерела вказують на те, що термін "блаженство" (beatitudo) є синонімом до "щастя" (felicitas). Про це говорять деякі дослідники філософської спадщини Томи. Ф. Коплстон стверджує, що хоча англійський відповідник до цього термніа, "happiness", зазвичай використовується у суб'єктивному сенсі, психологічна умова відчування щастя, тобто слово "блаженство", має значно глибше значення для Томи.

Професори Києво-Могилянської академії говорять про фізичну та моральну мету людини. За Г. Кониським, ціль людського життя – блаженство, тобто те, що приготував людині Бог, з одного боку, а з другого – перебувати у постійному пошукові того, що є найвищим благом. Г. Кониський бачить таке щастя у розумовій діяльності людини. Ідею загального блага філософ поєднує з ідеєю індивідуалізму. Г. Костельник, осмислюючи проблему мети людського життя, стверджує, що релігія подає духовну причину існування світу – Бога, що пояснює мету існування та інші явища, які не піддаються логічному поясненню та науковому доведенню. Саме тому наукове знання може багато чого пояснити, проте не може знівелювати всі засади, на яких засновується доказ існування Бога.

У підрозділі 4.4. **“Людина і спільнота”** стверджується соціальна природа людини. У всіх своїх творах Тома декларує, що концепція людської спільноти сутнісно вкорінена у людській природі. Для людини спільнота є природною необхідністю, і буття людини ототожнюється із буттям співлюдини, тому що людина не є незалежним самосутнім буттям: люди залежні одне від одного й потребують взаємної підтримки. Те, чого не може зробити одна людина, робить якась інша, і тому праця багатьох людей продукує те, що потребує окрема людина. Доказом соціальності людини насамперед є її мова, й Аквінат стверджує, що мовою людина повинна висловлювати правду. Індивід, за Томою, не може повністю підпорядковуватися політичній владі: підпорядкування визначається лише в тих межах, де може бути збережена міра свободи, достатня для того, аби вільно відійти від світу марноти, дистанціюватися від влади.

Подібні рефлексії щодо стосунків між особою та спільнотою присутні у творах Г. Костельника. Український діяч жив у період змін та переворотів суспільного устрою, і це не могло не отримати оцінки з його боку. Детально аналізуючи витоки соціалізму, громадянські свободи та відносини між державою і церквою, Г. Костельник доходить висновку, що цей суспільний устрій постав на основі християнства. Щоправда, соціалістичний устрій у такому вияві, як його змальовують прихильники, є утопією, позаяк люди, за Г. Костельником, рівні лише з огляду на природний закон, а не на соціальний; існування держави вже є передумовою нерівності. Рівність громадян можлива тільки щодо моралі, як у християнстві, інша рівність у суспільстві неможлива. Все, що обіцяють теоретики комунізму, – нереальне.

У підрозділі 4.5. **“Природне право та позитивний закон”** описано ці поняття так, як їх сприймав Аквінат і його послідовники. Питання співвідношення природного та людського закону завжди було актуальним для науковців. На думку Т. Прокоповича, Бог, створивши природу, наділив кожну річ власним правом і законом, однак Бог сам собі ніколи не суперечить. П. Юркевич, вибудовуючи концепцію права, надає перевагу природному правові, вважаючи його фундаментальним і ставлячи понад позитивним, тому що природне право є виразом того, що закладене у людській природі. Це, по суті, є продовженням позицій Аквіната, хоча П. Юркевич сприймав томізм уже за посередництва Гуґо Гроція. Філософія Томи мала значний вплив і на пізніших українських філософів та теологів, у тому числі й на К. Ганкевича, О. Волянського та Г. Костельника. Як і Тома, Г. Костельник був прихильником поєднання знання і віри, що, на його думку, необхідне для розуміння світу та його осмислення.

Хоча схоластичне вчення безпосередньо не було репрезентоване в українській філософії, все ж воно справило надзвичайно важливий вплив на становлення філософської думки загалом, і зокрема – у галузі права. Схоластичний диспут і концепція природного і позитивного законів були підставовими началами для створення теорії права. Теорію природного права розробляв С. Оріховський. Справедливою є держава, вважає він, яка забезпечує життя громадян згідно з їх природними правами. С. Оріховський, так само, як і Тома, найкращою формою правління вважає монархію.

Підрозділ 4.6. **“Термін “стосунок”**. Термін “relatio” є одним із трьох ключових термінів, поряд із універсаліями та знаком, якими займалися схоласти. Середньовічна дискусія про стосунок (relatio) почалася із перекладу та коментарів Боеція на “Категорії”. Властиво, ця дискусія ґрунтується на двох видах буття – буття, що залежить від мислення, та буття, що від нього не залежить, тобто фізичне та логічне буття (ens reale – ens rationis). Саме Боецій ввів у філософію поняття стосунку відповідно до того, як буття виражається у дискурсі (relatio secundum dici), тобто трансцендентний стосунок, та поняття стосунку відповідно до того, як стосунок має буття, або стосунку як такого (relatio secundum esse), чи онтологічний стосунок.

У підрозділі 4.7. **“Милість, призначення та провидіння”** розглядаються вказані вище теологічні терміни, зокрема термін “providentia”. Ідею Божого провидіння заперечують Т. Прокопович та Г. Кониський. Науковці стверджують, що тут, у цьому житті, людина сама є господарем. Це, очевидно, не узгоджується із вченням Томи, однак було зумовлено новими тенденціями у розвитку європейської філософії.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження системи термінів Томи з Аквіну та її рецепції зроблено низку висновків.

1. Аквінат послуговується граматичною структурою латинської мови для створення філософської системи. Це виявляється у використанні дієслівних форм, гнізд спільнокореневих слів а також синонімів задля встановлення різниці між термінами: в категоріях фізичного буття дія та пасивність є суворо корелятивними, ця філософська категорія тісно пов’язана із граматичною категорією перехідних дієслів; відмінність між термінами ens - esse засновується на граматичній формі кожного терміна; розрізнено поняття disciplina - scientia тощо. Дійдено висновку, що мова і філософія тісно поєднані у творах Аквіната, як, зрештою, й у творах інших схоластів, що створює передумови для багатьох концепцій, зокрема знака.

2. Для проведення аналізу системи схоластичних термінів вдячним матеріалом є твори Томи з Аквіну, в яких подано широкий спектр філософських термінів доби схоластики. “Сума теології” укладена за певною системою: починається твір питанням існування Бога та викладом концепції буття загалом, згодом йдеться про людину та її мислення, далі – про загальні принципи моральності та теорію права, і врешті – про особу та діяння Христа. Теологію, яку сформував Тома, часто називають “системною”, на відміну від патристичної чи біблійної теології. Систему термінів Томи з Аквіну визначено як укладену на основі свідомого впорядкування сукупності латиномовних знаків структуру, що слугує для семіотичного кодування специфічної інформації, яка транслюється концептами з невіддільними від них сенсами і семантикою. Визначення базується на доктрині знака, яку почав опрацьовувати Августин. Філософ у творі “De Doctrina Christiana” говорить про Святе Письмо як сукупність знаків, якими Бог промовляє до людей. Він називає знаки Письма глеками, з яких черпаємо знання.

3. Феномен рецепції концептів філософії томізму, якщо його розглядати у плані діахронії, включає три інтерпретативні фактори: вихідне, цільове та проміжне культурні середовища. Феномен рецепції містить у собі характеристику темпоральності та дискурсу, оскільки інтерпретація термінів, створених одними культурно-філософськими системами, відбувалася у різних часових та культурних просторах. У цій праці феномен рецепції аналізуємо у двох виявах. Перший вияв рецепції спостерігаємо у греко-латинському плані. Тома, пристосовуючи вчення Аристотеля до християнських доктрин, сприймав вчення Стагірита, однак не безпосередньо, а через різних коментаторів, насамперед арабських, що не могло не залишити відповідного відбитку на сприйнятті концепцій. Цей вияв рецепції є первинним з огляду на формування та розвиток феномену творчості Томи з Аквіну загалом. Другий вияв рецепції, який розглядаємо у цьому дослідженні, полягає у латинсько-українському плані. На українському культурному ґрунті схоластична термінологія та концепції сприймалися також не безпосередньо, а вже через призму новітніх філософських течій тодішньої Європи, трансформуючи його під впливом тогочасного українського культурного середовища.

4. Семіотично-культурний код, тобто мова філософського тексту – термінологія, лежить в основі, з одного боку, генерування ключових концептів філософії томізму, а з іншого – має бути врахований для рецептивного її прочитання й інтерпретації. В українській рецепції томізму, схоластики й неотомізму існує проблема подолання їхньої оказійної інтерпретації через семантичну девальвацію концептів за рахунок прямого запозичення оригінальних термінів. Одним із принципів номінації є теорія мотивації терміна. Мотивованість терміна складається із точності та повноти. Точність мотивації характеризує ступінь збігу смислових елементів внутрішньої форми терміна із смисловими елементами значення терміна. Мотивовані терміни характеризуються етимологією, тобто історією терміна у цільовій мові.

5. Схоластика як жанр виник задовго до Томи. Такий стиль утвердився в академіях Заходу та домінував у всій вищій освіті. Коли Тома приступив до цього вже добре розвиненого жанру, то насамперед він його дещо видозмінив та спростив, пристосувавши до вимог, які ставив час – для викладання в університетах: Тома не лише писав у формі диспуту, а практикував виклади у Паризькому університеті, культивуючи усний диспут. Аквінат винайшов нову форму – disputatio de quolibet, вільну дискусію, предмет якої пропонувала авдиторія. Тома остаточно випрацював стиль схоластичної латини, створивши окремий стиль нормативного тексту, який відрізняється від мови інших філософів такими особливостями: 1) нульовим ступенем експресивності, відсутністю засобів образності лексичних одиниць; 2) однозначністю та послідовністю викладу, точністю висловлювань, логічною завершеністю висловленої думки; 3) стандартизацією мови, використанням штампів, професійних ідіом; 4) активним залученням лексико-граматичних одиниць високого рівня стандартизації; 5) широким використанням професійної термінології; 6) вживанням складних однотипних синтаксичних конструкцій; 7) абстрактно-узагальненим викладом інформації та максимальною конкретизацією матеріалу.

6. У переважній більшості випадків терміносистема Томи є чіткою і структурованою. “Сума теології” вражає “стрункістю” подання матеріалу, чіткістю викладу аргументів, строгістю використання термінів. Головна проблема, що виникає при перекладі “Суми теології”, – відтворення схоластичних термінів. Неможливо всі без винятку терміни подати транскрибованими латинськими словами: адже тоді потрібно буде перекладати українською мовою тільки сполучники; також неможливо повністю відмежуватися від латинських слів. Деякі терміни Тома використовує як синоніми, хоча вони не були цілком синонімами у класичний період (doctrina – scientia). Це пояснюється прагненням перехрещувати семантичні поля латинських лексем задля їхнього герменевтичного збагачення з огляду на сучасну йому соціально-культурну ситуацію та поступ теологічно-філософських студій.

7. Тома використовує калькування грецьких термінів (symbebekos – accidentia), тобто створює аналогічний латинський термін, що можна враховувати при роботі над українським перекладом. Неможливо завжди послуговуватися одним заздалегідь визначеним способом відтворення термінів. Тому пропонуємо застосовувати креативний, а не буквальний підхід до процесу перекладу: в українській мові, поряд із класичними транслітерованими відповідниками, пропонуємо впроваджувати також і некласичні – кальковані відповідники. Щодо відтворення конкретних корелятивних термінів, запропоновано дієвий / переємний замість активний / пасивний; підстава / припадковість – замість субстанція / акциденція. У деяких випадках (матерія, форма) немає вибору через відсутність інших варіантів. Теорія пропонованого методу відтворення термінів ґрунтується на концепції аналогії Томи. Ця концепція є вихідною позицією для теорії про використання українських еквівалентів для перекладу латинських схоластичних термінів. Такий підхід, попри певну новизну та незвичність, повинен: а) полегшити сприймання схоластичного тексту, б) збагатити лексичний запас української мови активними новотворами, в) розширити семантичні рамки певних лексем-термінів. У текстах Т. Прокоповича натрапляємо на термін “підстава”, що використовується на пояснення терміна “субстанція”.

8. Лексична рецепція терміносистеми Томи у європейських філософських літературах відбувалася двома шляхами: транслітерація (англійський, французький переклади); калькування (німецький, польський переклади). Хоча Тома й був спадкоємцем багатьох традицій, він був також і новатором у повному значенні цього слова: вперше з усіх середньовічних мислителів він поглянув на теологію з допомогою філософії. Аквінат розвинув багато позицій Аристотеля, що на той час було новим і сприймалося далеко не з найбільшим ентузіазмом.

9. Тома ставить питання аналогії на значно вищому рівні, аніж усі його попередники. Доктрина аналогії, з погляду Томи, є частиною загальної доктрини знака: ці дві доктрини перебувають у родо-видових стосунках. З поняттям аналогії пов’язано питання термінології, тобто питання людського дискурсу, який виливається, по суті, у важко контрольовані відношення між словами. Аналогія у трактуванні Томи є доктриною про використання слів на позначення того, що ми знаємо, та про перенесення слів з одного значення на інше задля висвітлення тих

речей, які стосуються одні одних та задля висвітлення їх співвідношень у дискурсі. Ця доктрина походить від доктрини знака, яка, своєю чергою, виводиться з доктрини буття як першопізнаваного – тобто як такого, що першим потрапляє у сприйняття людського мислення. У пізніших неотомістичних колах дискусія щодо аналогії дещо відійшла від того, як її представляв Тома: доктрина аналогії в Аквіната і доктрина аналогії у Каєтана не є однією і тією ж доктриною, оскільки Каєтан приймав два терміни (aequivocus, univocus) як позначення одного явища, а насправді грецька та латинська аналогія позначали різні поняття. Відповідно до концепта аналогії Каєтан звів буття до сутнісного (essentialisatum) чи формалістичного буття. У цьому й полягає відмінність між сприйняттям буття Томи та Каєтана. Знаки, за Оккамом, поділяються на природні, як-от концепт, та встановлені, як-от слово. Оккам висунув семіотичне поняття знака і позначення, чіткіше окреслюючи термінологію, зароджену ще в Середньовіччі. Він у свій спосіб визначає термін suppositio, який був присутній у філософії ще задовго до нього, надаючи йому нового значення, розуміючи під суппозицією використання терміна для позначення чогось, у тому числі й позначення цим терміном самого терміна. До випрацювання поняття знака долучився Пуансо, а Джон Локк запропонував семіотику як галузь науки, яка отримала свій розвиток аж на початку двадцятого століття завдяки працям Чарльза Пірса. Поняття знака наскрізно проходить через усі чотири періоди європейської філософії.

10. Переймаючи всі ключові терміни в Аристотеля, Тома переносить їх на підтвердження християнської доктрини. Однак Аквінат не слідує пасивно за Аристотелем: він підкоряє доктрину Стагірита до віри, так що їх комбінація виступає як необхідна вимога розуму, а не лише як випадкова спроба поєднання. Уклад “Суми теології” – циклічний, як і уклад космосу Стагірита. Доктрина Томи поєднує віру та розум, переосмислюючи основні твердження Аристотеля. Приймаючи основну термінологію Стагірита, Тома оперує трьома термінами в описі реального – субстанція, сутність, щосність. Ці три терміни подекуди використовуються один замість іншого, хоча наповнені власним змістом. Як у “Фізиці”, так і в ”Метафізиці” Аристотель наводив докази існування Бога – Тома опрацював їх у християнському руслі: Аквінат називає Непорушного Рушія та першу дієву причину Богом. В Аристотелевому русі небесних тіл існує причина усього руху, що зрушує все із потенції у дію. Першопричиною цього руху є Непорушний Першорушій, який є причиною усіх буттів, і саме так твердить Аквінат, говорячи про християнського Бога. Аристотель стверджує чистоту вищої дії Першорушія, поміщаючи його онтологічно окремо від усього іншого, однак Тома пристосовує речі до Бога відповідно до їх існування: Бог Томи, властиво, дуже відрізняється від Аристотелевого, про що говорить і сам Тома, адже для Аристотеля Бог ніколи не був Творцем. В Аристотеля Бог інертний стосовно світу, оскільки мислить тільки самого себе, а у християнській теології Бог – творець і причина усього сущого. Аквінат, приймаючи твердження Стагірита як основу, опрацьовує низку теорій (аналогія, абстракція, сепарація, знак та інші), користуючись ними як допоміжними у досягненні власної мети.

11. Концепції та стиль творів Томи з Аквіну отримали своє продовження і в українській філософській думці. Переважну більшість ключових термінів, які використовує Тома, можна побачити у працях українських філософів, щоправда деякі з них – уже в дещо зміненому значенні, що зумовлене впливом новіших тенденцій у європейській філософії. Так, визначення матерії та форми С. Яворського уже трохи відрізнялося від середньовічного тлумачення термінів: філософ стверджував, що матерія рівноправна з формою, що суперечило твердженням Аквіната. П. Юркевич, вибудовуючи концепцію права, надає перевагу природному правові, вважаючи його фундаментальним і ставлячи понад позитивним, тому що природне право є виразом того, що закладене у людській природі. Це, по суті, є продовженням позицій Аквіната, однак П. Юркевич сприймав томізм уже за посередництва Гуґо Гроція. Філософія Томи мала значний вплив і на пізніших українських філософів та теологів, у тому числі й на К. Ганкевича, О. Волянського та Г. Костельника. Як і Тома, Г. Костельник був прихильником поєднання знання і віри, що, на його думку, необхідне для розуміння світу та його осмислення.

12. Можемо говорити лише про часткову рецепцію концепцій Томи на українському ґрунті. Цей факт пов'язаний із географічним розташуванням України та її політичним становищем. Україна завжди була на зіткненні двох цивілізацій – східної та західної. Факт часткового сприйняття схоластики в Україні викликаний, очевидно, і суб'єктивними факторами, а саме тим, що українському народові, який понад усе любив пісні та був прив'язаний до народної творчості, значно ближчим було містичне богослов'я східної традиції, аніж західна схоластика. Тому й "філософія серця" отримала більше вираження, аніж схоластична наука.

13. Схоластичні вчення виникли в Україні ще у часи Передвідродження, і саме на той час припадає формування української філософської термінології. Твори багатьох філософів, зокрема професорів Києво-Могилянської академії, віддзеркалюють мову схоластів: розділи укладені у формі питань, які починаються постановкою проблеми, далі викладено відповідь та роз'яснення матеріалу, наприкінці сформульовано висновки. У філософському курсі Академії, що тривав два роки, викладали аристотелівську філософію, до якої долучалися коментарі Томи. Схоластика, яка існувала в Києво-Могилянській академії, уже не була власне середньовічною схоластикою – це вже була типова схоластика XVII ст.

14. Сучасний етап розвитку української філософії значною мірою пов'язаний зі зверненням до творчості Томи з Аквіну. Насамперед це пояснюється політичними обставинами, недостатнім обсягом доступної інформації, зокрема відсутністю фахової міжнародної періодики та іноземної літератури загалом. Тому існує потреба уточнення попередньо напрацьованих концептів томізму й певної україномовної термінологічної деконструкції попереднього доробку. Оглядові довідники з історії філософії не можуть бути достатнім джерелом для випрацювання нових поглядів, співзвучних із європейською та світовою наукою, та руйнування застарілих стереотипів, які виникли на пострадянському просторі. Цей факт зумовив гостру необхідність залучення до дослідження великої кількості іншомовних робіт із порівняно невеликою кількістю вітчизняних, про що свідчить список використаної літератури. В україномовній філософській літературі виразно відчутно гострий

брак вузькоспеціалізованих досліджень, які осмислюють певну тематику, зокрема в галузі схоластичної філософії. Сьогодні маємо важливі праці А. Баумейстера, В. Котусенка та інших дослідників спадщини Томи. Їх праці значною мірою виповнюють прогалину, що існувала в українській філософії.

15. Філософія томізму у своїх новіших виявах вирізняється значною популярністю практично у всіх європейських країнах. Тому і дослідження філософської спадщини Аквіната, і створення якісних українських перекладів його творів відіграє важливу роль у процесі інтеграції України у європейську спільноту.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Содомора П. А. Терміносистема Томи з Аквіну / П. Содомора. – Львів : Сполом, 2010. – 286 с.
2. Содомора П. А. Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство / П. Содомора. – Львів : Сполом, 2013. – 288 с.

Рецензії:

1. Білокобильський О. В. [Рецензія] / О. Білокобильський // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2016. – Вип. 106. – С. 753. – Рец. на моногр.: Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство / П. Содомора. – Львів : Сполом, 2013. – 288 с.
2. Кашуба М. В. [Рецензія] / М. Кашуба // Мандрівець. – Тернопіль, 2015. – Вип. 6. – С. 63. – Рец. на моногр.: Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство / П. Содомора. – Львів : Сполом, 2013. – 288 с.
3. Вашкевич В. М. [Рецензія] / В. Вашкевич // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 3 (131). – С. 125. – Рец. на моногр.: Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство / П. Содомора. – Львів : Сполом, 2013. – 288 с.

Статті у фахових філософських виданнях України та закордонних виданнях:

1. Sodomora P. Synonyms and Identity of Denotation: a Problem in the Semiotics of Translation / P. Sodomora // Yearbook of the Semiotic Society of America. – Houston, Univ. of St. Thomas, 2009. – № 25. – P. 745–750.
2. Содомора П. А. Абстракция, знак и аналогия в учении Томы Аквинского / П. Содомора // [Электронный ресурс] // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». 2013. – № 5 (сентябрь – октябрь). URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/5/Sodomora_Thomas-Aquinas/ [архивировано в WebCite] (дата обращения: 14.10.2013).

3. Содомора П. А. Аристотель, Тома, Пуансо: традиция и новаторство / П. Содомора // Казанская наука. – Казань, 2013. – № 10. – С. 125–127.
4. Содомора П. А. Восприятие схоластических терминов переводной литературой / П. Содомора // Теория и практика общественного развития. – Краснодар, 2013. – № 10. – С. 29–32.
5. Содомора П. А. Терминосистема Томы Аквинского: философско-лингвистический анализ / П. Содомора // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 2013. – № 4 (24). – С. 170–174.
6. Содомора П. А. Людський вибір і Боже скерування в Аристотеля, Томи та інших філософів / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич.* – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 71. – С. 620–624.
7. Содомора П. А. Тома з Аквіну: розквіт після занепаду / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 69. – С. 573–578.
8. Содомора П. А. Позначення і семантика в перекладі та поясненні / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич.* – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 68. – С. 375–379.
9. Содомора П. А. Поняття знака у контексті переходу від античної до середньовічної філософії / П. Содомора // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – № 1 (129). – С. 84–88.
10. Содомора П. А. Питання синонімії: самоіснування підстави чи субзистенція субстанції? (на матеріалі “Суми теології” Томи з Аквіну) / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 65. – С. 338–342.
11. Содомора П. А. Неоплатонізм як попередник томізму через призму поняття буття (на матеріалі “Суми теології” Томи з Аквіну) / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 66. – С. 432–436.
12. Содомора П. А. Терміносистема Св. Томи з Аквіну в аспекті рецепції / П. Содомора // Мандрівець. – Тернопіль, 2015. – Вип. 4 (118). – С. 14–18.
13. Содомора П. А. Терміни “буття”, “суще”, “існуюче”: чи є між ними різниця? / П. Содомора // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 59. – С. 488–492.
14. Содомора П. А. Метафізичні терміни та їх відображення в перекладній літературі / П. Содомора // Наука, релігія, суспільство. – Донецьк, 2011. – № 3. – С. 89–94.
15. Содомора П. А. Закон, право і справедливість у текстах Святого Томи з Аквіну (на матеріалі “Суми теології”) / П. Содомора // Вісник львівського університету. Серія філософські науки. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2011. – № 14. – С. 124–131.
16. Содомора П. А. Інтелект, мислення, розуміння у системі термінів Святого Томи з Аквіну / П. Содомора // Наука, релігія, суспільство. – Донецьк, 2011. – № 2. – С. 167–172.

17. Содомора П. А. Співвідношення людини та спільноти у схоластичній філософії / П. Содомора // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 11/2 (127). – С. 36–41.
18. Содомора П. А. Схоластичні терміни та український контекст / П. Содомора // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2015. – № 12/2 (128). – С. 11–15.
19. Содомора П. А. "Сума теології" Томи з Аквіну: термінологічні проблеми / П. Содомора / Вісник львівського університету. Серія філософські науки. – Львів, 2010. – № 13. – С. 38–44.
20. Содомора П. А. Підмет і предмет у системі термінів св. Томи з Аквіну (на матеріалі "Суми теології") / П. Содомора / Вісник львівського університету. Серія філософські науки. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2015. – № 15. – С. 85–92.
21. Содомора П. А. Корелятивні терміни: особливості відтворення семантики (на матеріалі "Суми теології" Томи з Аквіну) / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 60. – С. 391–395.
22. Содомора П. А. Від греки до латини: причини і наслідки (на матеріалі творів Томи з Аквіну) / П. Содомора // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. *В. М. Вашкевич*. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 67. – С. 384–387.
23. Содомора П. А. Доктрина бытия в философии Томы Аквинского/ П. Содомора // [Электронный ресурс] // Гуманитарные и социальные науки. – 2013, № 6 http://hses-online.ru/2013_06.html.

Тези доповідей на конференціях:

1. Содомора П. А. До історії терміна "щосність" (на матеріалі творів Томи з Аквіну) / П. Содомора // Мовні і концептуальні картини світу: Конференція пам'яті А. Білецького, Київ, 11–12 жовтня 2006 р. / [відп. ред. *О. Чередниченко*] ; Київ : Київський університет, 2007. – С. 144–147.
2. Содомора П. А. Переклад як ознака національної ідентифікації / П. Содомора // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні, м. Київ, Інститут післядипломної освіти, 31 жовтня – 1 листопада 2008 р. / [відп. ред. *М. Антонович*] ; К. : Дух і Літера, 2009. – С. 353–366.
3. Содомора П. А. Синонімія, аналогія та подвійний переклад: проблема двомовності у термінології / П. Содомора // Актуальні проблеми підвищення ефективності практичних занять з латинської мови: Івано-Франківськ, 29–30 жовтня 2009 р. / [відп. ред. *Р. Голод*] ; Івано-Франківськ, 2010. – С. 14–15.
4. Содомора П. А. Проблеми української термінології: Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології / П. Содомора // Матеріали конференції. Вісник національного університету "Львівська політехніка", № 709. – Львів, 2011. – С. 116.
5. Sodomora P. Scholastic Terminology: Ways of Rendering (based on "Summa Theologiae" by St. Thomas) / P. Sodomora // IX Polski zjazd filozoficzny, Wisła, Polska, 17–21 września, 2012 r. / [pod red. A. Kusior] ; Instytut filozofii, Uniwersytet Śląski, 2012. – P. 347

6. Содомора П. А. Греческие термины в латинской философии / П. Содомора // Актуальные вопросы общественных наук / Россия, Новосибирск, 7 Октября 2013 г. / [отв. ред. *А. Гулин*] ; Новосибирск : СибАк, 2013. – С. 45–49.

7. Содомора П. А. Семіотичний аспект у формуванні терміносистеми / Актуальні питання соціально-гуманітарних наук / П. Содомора // Дніпропетровськ, 29–30 листопада, 2012 р. / [наук. ред. *О. Висоцький*] ; Дніпропетровськ : НМетАУ, 2013. – С. 48–50.

8. Содомора П. А. Святий Тома з Аквіну: традиція, переємництво, новаторство / П. Содомора // Міжнародна науково-практична конференція "Європейська модель розвитку українського суспільства: стратегічні пріоритети розвитку та інноваційні рішення" / Одеса, 6–7 грудня 2013 р. / Одеса : ГО "Причорноморський центр досліджень", 2013. – С. 34–38.

9. Содомора П. А. Українська філософська терміносистема: проблеми та перспективи / П. Содомора // Інтернаціоналізація наукового пошуку: перспективи та проблеми / Київ, 28 грудня 2013 р. / Київ : Центр наукових публікацій, 2013. – С. 46–49.

10. Содомора П. А. Томізм після Томи: поступ європейської цивілізації / П. Содомора // Матеріали міжнародної наукової конференції "Європеєць як творець цивілізації розвитку і прогресу". Львів, 17–18 вересня 2013 р. / [ред. група А. Карась та ін.] ; Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 2013. – С. 109. [Електронний ресурс] режим доступу: http://meta.coolreferat.com.ua/docs/81/index-65726.html?page=11

11. Содомора П. А. Семіозис, синонімія і тотожність позначення / П. Содомора // Слово, знак, значення: проблеми, рішення, перспективи [Електронний ресурс] / Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького, 15–17 березня, 2014 р. Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/conf/Conf14all.pdf

12. Содомора П. А. Аналоги аристотелевских терминов в произведениях Томы Аквинского / П. Содомора // Актуальные проблемы неоэллинистики. Международная научная конференция. г. Краснодар, Россия. 18–19 ноября 2013 г. / Краснодар, 2014. – С. 105–106.

13. Содомора П. А. Семіотичний аспект у формуванні терміносистеми / П. Содомора // Слово, знак, значення: проблеми, рішення, перспективи [Електронний ресурс] / Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького, 15–17 березня, 2015 р. Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/press-centre/2015/n270315/Conf15all.pdf.

14. Содомора П. А. Лексикон неперекладностей в українських перекладах / П. Содомора // Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / [гол. ред. *Л. Рижак*] ; Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 26–28.

15. Содомора П. А. Філософські терміни: українська перекладна література / П. Содомора // Сучасна українська нація: мова, історія, культура. Матеріали міжнародної конференції. Львів, 16 березня 2016 р. / [відп. ред. *Т. Єщенко*] ; Львів : Друкарня ЛНМУ ім. Д. Галицького, 2016. – С. 175–176.

АНОТАЦІЯ

Содомора П. А. Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція в українському філософському контексті (на матеріалі “Суми теології” та “Суми проти поган”). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

Дисертація містить дослідження системи термінів Томи з Аквіну й аналіз її рецепції різними європейськими філософсько-культурними середовищами. Увага сконцентрована на концепціях Аквіната, їх витоках та подальшому розвиткові у наступних європейських філософських течіях. Виділено низку концепцій, які отримали значний розвиток у модерній та постмодерній філософії. Огляд вчення Томи розпочато розглядом поняття буття, відтак досліджено доктрини аналогії та знака, які є похідними від доктрини буття. Значну увагу приділено висвітленню питання рецепції схоластичних концепцій в українському філософсько-культурному середовищі. Виокремлено три періоди томізму в Україні. Простежено шляхи сприйняття терміносистеми Томи з Аквіну у європейській філософській літературі загалом. У дисертації розроблено філософську концепцію феномену рецепції.

Ключові слова: система термінів, буття, існування, сутність, знак, аналогія, акт, потенція, форма, матерія, субстанція, акциденція.

АННОТАЦИЯ

Содомора П. А. Система терминов Томы Аквинского и её рецепция в украинском философском контексте (на материале “Суммы теологии” и “Суммы против язычников”). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2016.

Диссертация содержит исследование системы терминов Томы Аквинского и анализ её рецепции разными европейскими философско-культурными средами. Внимание сконцентрировано на концепциях Аквината, их истоках и дальнейшем развитии в последующих европейских философских течениях. Выделен ряд концепций, которые получили развитие в модерной и постмодерной философии. Обозрение учения Томы начато изучением понятия бытия, затем исследованы доктрины аналогии и знака, вытекающие из доктрины бытия. Значительное внимание уделено освещению вопроса рецепции схоластических концепций в украинской философско-культурной среде. Выделены три периода рецепции томизма в Украине. Прослежены пути рецепции терминосистемы Томы Аквинского в европейской философской литературе в целом. В диссертации разработана философская концепция феномена рецепции.

Ключевые слова: система терминов, бытиё, существование, сущность, знак, аналогия, акт, потенция, форма, материя, субстанция, акциденция.

ANNOTATION

Sodomora P. A. The Terminological System of Thomas Aquinas and its Reception in the Ukrainian Philosophical Context (based on "Summa Theologiae" and "Summa contra Gentiles"). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 09.00.05 – History of philosophy. – Lviv Ivan Franko National University. – Lviv, 2016.

The dissertation contains a study of scholastic terminology based on "Summa theologiae" by St. Thomas. Reception of Aquinas' teaching in Ukrainian context is researched. Teaching of scholastic philosophers is considered to be crucial for the development of European philosophy. The necessity of investigating the influence of Thomas' works on Ukrainian philosophical thought is obvious because of significant gap in the field. In order to estimate philosophical heritage of Thomas Aquinas in the context of Ukrainian philosophy it is necessary to review Aquinas' concepts as they are reproduced by various European philosophical and linguistic systems. The analysis is centered on "Summa Theologiae". Some other works of Aquinas are included as well. Estimation and evaluation of Aquinas' works in relation to the development of Ukrainian philosophical thought constitutes the goal of the research. Reception of Aquinas' concepts in Ukrainian philosophy is the subject of dissertation. The work provides a contrastive analysis of Aristotle's and Aquinas' concepts compared to teachings of some Ukrainian philosophers.

Chapter 1, "The Methodological Basics of Researching the Terminological System: Sources and Historiography" enlightens key concepts of the research. It is stated that Ukrainian scholars were influenced by scholastic philosophy since Universities in Ukraine had been established. The problem of reception of scholastic concepts by Ukrainian philosophical thought is augmented by diversity of two civilizations that have collided on Ukrainian terrain, namely Eastern and Western one. Despite their diversity, required foundation for scholastic teaching development was formed in Ukraine. The chapter includes a research into the topic of influence of Aquinas' philosophy on Ukrainian philosophical thought.

In Chapter 2, "Basic Metaphysical Categories of Thomism and their Reception", problems of reproduction and textual explanation of some synonymic pairs of terms are researched. The objective of translation of scholastic philosophical text is to adequately reproduce the original text in the target language. Adequate reproduction of philosophical terms is one of the most important aspects of translation of „Summa theologiae". Solution to some translation problems is suggested in the chapter. Different options of Ukrainian translation of one and the same term are compared here. The difference in semantic content of one and the same term that is translated using various methods is illustrated by numerous passages of the text. Some conclusions on application of different translation methods are conducted as well. The main attention is paid to unavoidable differences between primary and secondary texts. The modern stage of development of Ukrainian philosophical thought is determined by increased interest in teaching of scholastic philosophers in general and Aquinas' works in particular. Certain works enlighting Thomas' thoughts have recently appeared in Ukrainian philosophy.

Chapter 3, “The Gnoseological Terms in Aquinas’ Philosophy” researches certain terms that are connected to the notion of intellect. The difference between Latin terms and their modern equivalents is explained on the material of various philosophical approaches and in different cultural contexts, including Ukrainian one. The untranslatable words are examined in contrastive bilingual analysis. It is emphasized that in most cases there are no direct equivalents for some philosophical terms in Ukrainian language. Every such case is very interesting for Ukrainian philosophy and crucially important for the development of Ukrainian philosophical language. This fact emphasizes the importance of research of philosophical terms in contemporary Ukrainian philosophy. It is established that Aquinas was not a typical phenomenon for the thirteenth century. The great thinker had exceeded many philosophers that appeared even after him, giving them the soil for upcoming investigations. The language itself was the defining factor for Aquinas. This means that there is no need for creating new words or using old ones in new contexts. Terms should be comprehensible for broad circles of readers, according to his explanation. This is important because Latin language was always dependent on Greek one. There are some words in Latin that are translated directly from Greek, e.g. individuum is a translation from Greek atom, accidentia is a translation from Greek symbebekos etc. This fact approves using of copying as one of the methods of reproducing of philosophical terms in Ukrainian philosophy. The influence of Aquinas’ teaching on Ukrainian scholars is researched in the chapter.

Chapter IV, “Moral and Social Terms”, establishes Aquinas’ concepts of free will, virtues, goal etc. Some thoughts of Ukrainian philosophers are compared to Thomas’ teaching. Aquinas uses Latin translations of Greek words widely in his works, but at the same time he applies entirely Greek words, e.g. hypostasis together with substance. Despite the fact that these words are derivatives, Aquinas sometimes distinguishes between them and sometimes considers them to be synonyms. Similar problems exist in modern languages as well. Certain terms that share ambivalent meaning in the text, influence some periods of it. This is why certain periods of scholastic text, especially “Summa theologiae” require some extratextual explanations.

It is stated in Conclusions that Ukrainian philosophical thought was strongly influenced by scholastic philosophy. Due to two cultural streams colliding in Ukrainian culture, scholastic teaching was only partially accepted by Ukrainian philosophers.

Key words: terminological system, being, existence, essence, sign, analogy, act, potency, form, matter, substance, accidence.